

LIETUVOS EDUKOLOGIJOS UNIVERSITETAS
LITUANISTIKOS FAKULTETAS
LIETUVIŲ KALBOS IR LITERATŪROS DIDAKTIKOS KATEDRA

Loreta Žvironaitė-Udrienė

**MITINIO PASAULĖVAIZDŽIO
ŽENKLAI
LEONARDO GUTAUSKO
SAKMĖSE VAIKAMS**

Metodinė priemonė aukštųjų mokyklų studentams

Vilnius, 2015

Metodinė priemonė apsvaistyta Lietuvos edukologijos universiteto Lituanistikos fakulteto Lietuvių kalbos ir literatūros didaktikos katedros posėdyje 2015 m. gruodžio 16 d. (protokolo Nr. 5), Lietuvos edukologijos universiteto Lituanistikos fakulteto tarybos posėdyje 2015 m. gruodžio 23 d. (protokolo Nr. 4) ir rekomenduota išleisti.

Recenzavo:

prof. habil. dr. Virginija Šlekienė (Lietuvos edukologijos universitetas)

prof. dr. Vilija Salienė (Lietuvos edukologijos universitetas)

© Loreta Žvironaitė-Udrienė, 2015

© Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2015

eISBN 978-609-471-038-4

TURINYS

PRATARMĖ	4
I. SAKMĖS ANALOGIJA LEONARDO GUTAUSKO PROZOJE VAIKAMS	6
II. LEONARDO GUTAUSKO LITERATŪRINIŲ SAKMIŲ SIMBOLIKA	10
1. Pasaulio medžio vaizdinys	10
2. Akmuo ir jo reikšmės	14
3. Vandens semantika	18
4. Saulės ir Mėnulio įvaizdžiai	22
III. Didaktinė Leonardo Gutausko literatūrinių sakmių sklaida	28
PABAIGOS MINTYS	32
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA	33

PRATARMĖ

Folkloras – lietuvių tautos sąmonėje glūdintis vaizdinys – tapo daugelio lietuvių vaikų rašytojų įkvėpimo, poetinių inovacijų šaltiniu, individualybės atspindžiu. Rašytojų išmonė liaudies pasaką „pavertė“ literatūrine pasaka, sakmę – literatūrine sakme, poezijoje atsivėrė eiliuotų pasakų su mitiniais, sakmiškais, stebuklinių pasakų elementais, pasaulis, eilėraščiai atkartoję ne tik įvaizdžių simboliką, metaforų kalbą, bet ir liaudies dainų lyrizmą, poetikos elementus.

Rašytojų sukurtos sakmės – retas reiškinys lietuvių vaikų literatūroje. Sakmė literatūrologijoje laikoma tautosakos žanru, tačiau savaip perdirbta, pajvairinta rašytojo išmone, ji tampa savitu grožinės literatūros žanru. Kita vertus, toks kūrinys dažniausiai nelaikomas sakme, jam apibrėžti taikomas literatūrinės pasakos, o ne literatūrinės sakmės žanro terminas. Riba tarp literatūrinės pasakos ir literatūrinės sakmės yra sunkiai brėžiama, kartais net neapčiuopiama ar išnykusi.

Lietuvių vaikų literatūroje nedaug esama kūrėjų, išplėtojusių liaudies sakmę iki literatūrinės sakmės žanro. Sakmiški elementai dominuoja kai kuriuose Prano Mašioto, Antano Giedriaus-Giedraičio, Vydo Asto, Gedimino Isoko, Norberto Vėliaus, Eugenijos Šimkūnaitės bei eiliuotuose Martyno Vainilaičio kūrinuose, tačiau ryškiausiai literatūrinės sakmės poetika atsiskleidžia Leonardo Gutausko kūryboje.

Leonardas Gutauskas (g. 1938 m.) – dailininkas, poezijos bei prozos knygų vaikams ir suaugusiems autorius – įsitikinęs, jog „meno be atminties nėra“ (17, 14). Jis yra išleidęs šias vaikų poezijos knygas: „Du žvirbliai“ (1969), „Vaško dvarelis“ (1970), „Girių giesmės devynbalsės“ (1972), „Sakmės apie bičių darbus“ (1973), „Juoda žemelė – baltas pyragėlis“ (1977), „Dangaus kalvis Perkūnas“ (1980), „Paukščių takas“ (1986), rinktinės „Kur nakvoja vėjai“ (1983), „Petriukas debesėlis“ (2009) ir kt. Ilgą laiką kūręs poeziją vaikams ir vaikų literatūroje vertinamas kaip poetinių naujovių autorius, L. Gutauskas kūrybines intencijas nukreipė į prozos žanrus: literatūrinę sakmę bei apysaką-pasaką. Įvairialypę L. Gutausko tekstų prigimtį atspindi pasaulio kūrimo ir senųjų tikėjimų sakmių simbolika, atverianti netikėtą pasaulio vaizdinį šiandienos skaitytojui literatūrinių sakmių knygoje „Geležinė varlė“ (1988), „Auksinė šiaudų šviesa“ (1990), miniatiūrų knygoje „Kam katinui ūsai“ (1996), literatūrinėse pasakose-apysakose „Paskutinė Čepkelių ragana“ (2002), „Kipšo dūda“ (2003) ir kt.

Šio leidinio objektu yra pasirinktos tik dvi ryškiausiai literatūrinės sakmės apibrėžti atitinkančios knygos „Geležinė varlė“ bei „Auksinė šiaudų šviesa“ ir jose ryškiausiai atskleisti pasaulio medžio, akmens, vandens, saulės ir mėnulio simboliai. Pasak rašytojo, sakmės radosi atėjus nesuvaldomam norui kažką pasakoti, „smulčiausiomis tarsi skruzdžių kojytės raidikėmis nuosekliai“, nepraleidžiant „nei šape-

lio, iškloti tai, kas per tiek metų susikaupė sieloj, sąmonėj (ir pasąmonėj) ir atmintyje“ (18, 28).

Literatūrinės sakmės žanras yra visiškai netyrinėtas ir neapibrėžtas. Literatūrologė Valerija Ramonaitė užsimena, jog liaudies ir literatūrinė sakmė – du skirtingi žanrai, tačiau plačiau jų neaptaria ir neanalizuoja. Šio leidinio tikslas – pabandyti apibrėžti liaudies sakmės ir literatūrinės sakmės ribas, įvardyti žanrinius panašumus ir skirtības, atskleisti kūrybinės išmonės svarbą literatūrinėse sakmėse, išanalizuoti L. Gutausko literatūrinės sakmės, jų simboliką, išryškinti sakmių poetikos subtilybes, atkreipti dėmesį į literatūrinių sakmių skaitytojo suvokimo galimybes.

Tekste skliaustuose nurodomas cituojamo teksto šaltinio, esančio literatūros sąrašė, numeris bei puslapis. Skyrių pabaigoje pateikiami klausimai ir užduotys savarankiškam bei grupiniam darbui auditorijose.

Šis leidinys skiriamas ikimokyklinio ugdymo pedagogikos, pradinio ugdymo pedagogikos, lituanistikos specialybės studentams, studijuojantiems vaikų literatūrą ir tautosaką bei visiems tiems, kurie domisi vaikų literatūra ir tautosaka.

I. SAKMĖS ANALOGIJA LEONARDO GUTAUSKO PROZOJE VAIKAMS

Lietuvių vaikų literatūros raidoje maža rašytojų, vienaip ar kitaip nepasinaudojusių folkloro patirtimi. Savitai interpretuojami tautosakos žanrai leido rašytojams sukurti netikėtus, naujos stilistikos kūrinius.

Leonardas Gutauskas kūryboje vaikams transformuoja ir sintetina daugelį tautosakos žanrų, subtiliai žaidžia mitologiniais motyvais ir suteikia jiems visiškai naują atspalvį. Ryškiausiai baltų mitinio pasaulio sąranga skleidžiasi literatūrinės saktės žanru apibrėžiamuose L. Gutausko tekstuose, esančiuose knygoje „Geležinė varlė“ bei „Auksinė šiaudų šviesa“. Pats rašytojas šiuos tekstus vadina pasakomis ir teigia, kad „liaudies pasakos – visų pasakų viršūnė“ (18, 28). Jis sakosi besizavintis trumpomis gyvulinėmis pasakaitėmis ir savosiose stengiasi „įminti gyvių elgesio ir būdo prigimtį. Tai būtų lyg kokia išplėsta, prozos kalba parašyta metafora“ (18, 28). Tekstų kūrimo užuomazga – klausimai, kuriuos rašytojas pateikia skaitytojams: „Kodėl kiaulė vis į žemę žiūri? Kodėl vėžys atbulas plaukia? Kodėl kuosos galva žila? Kodėl avinas raguotas, o avelės – beragės? Atsakymai į tuos klausimus ir yra mano pasakos. Tiesą pasakius, jos nėra per šimtus mylių nutolusios nuo poezijos. Tik tekstų forma – proza“, – teigia rašytojas (18, 28). Kita vertus, pasinaudojus klausimų-atsakymų principais, artėjama ne prie pasakos, o prie saktės žanro stilistikos, kur nepažintų reiškinių aiškinimas yra itin svarbus.

Literatūrinė saktė kaip žanras išsirutuliojo stilizuojant ir transformuojant folklorinę saktę, todėl itin svarbu nustatyti adekvatų jos santykį su folkloro tradicija.

Liaudies saktė įvairiuose literatūrologiniuose šaltiniuose apibūdinama labai panašiai. Lietuvių literatūros enciklopedijoje saktė apibrėžiama kaip „pasakojamosios tautosakos rūšis, kurios kūriniuose ryški nuostata vaizduoti tikroviškus praeities įvykius“ (20, 440). Literatūros žinyne V-XII klasėms skaitome tokį saktės apibrėžimą: „saktė – pasakojamosios tautosakos žanras, trumpas pasakojimas, kuriame aiškinama pasaulio ir gamtos reiškinių kilmė, vaizduojamas žmogaus susidūrimas su mitinėmis būtybėmis“ (23, 320). Panašią saktės apibrėžimo interpretaciją pateikia literatūros tyrinėtojai Donatas Sauka, Leonardas Sauka, Norbertas Vėlius, V. Ramonaitė, Gražina Skabeikytė-Kazlauskienė, Lina Būgienė. D. Sauka teigia: „Kai fantastika derinama su aplinkos tikroviškumu, tiksliai nusakomas laikas, vieta, aišku, kad tai – saktė, padavimas“ (26, 173). G. Skabeikytė-Kazlauskienė pastebi, kad ir „pasakotojai, ir klausytojai daugumą sakmių laiko tikrų įvykių atpasakojimais“ (29, 178). Taigi esminiu kriterijumi saktėse laikoma tikroviškumo svarba bei tikėjimas tuo, kas pasakojama. Kita vertus, vienas pirmųjų saktės teoretikų, raginusių folkloristus tirti sakmių gyvavimą natūralioje aplinkoje, Friedrichas Ranke teigė, jog saktė – tai „populiarus pasakojimas su objektyviai neteisingu, pramanytu turiniu, kuris pateikiamas kaip paprasta, tikrai įvy-

kusi istorija“ (10, 58). Tokia sakmės aiškinimo interpretacija leidžia manyti, kad sakmės „pramanymo“ laipsnis gali būti labai įvairus ir, toldama nuo savo pirmtakės stereotipų, sakmė tik artėja prie individualią meninę raišką perteikiančių autorinių tekstų. Panašiai kaip ir folklorinė literatūrinė pasaka, literatūrinė sakmė kelia panašumo su liaudies sakme įspūdį ir ją primena. Kita vertus, „atpažinimo“ variantai gali būti labai įvairūs: nuo paprasčiausių, artimiausių liaudies sakmei iki sunkiai atsekamų, individualizuotų, naują potekstę perteikiančių atmainų. Literatūrinė sakmė išlaiko kanoninius liaudies sakmės bruožus bei praturtina ją literatūrinio žaidimo poetika.

Pačiu paprasčiausiu požiūriu sakmė – trumpas, rišliai sukomponuotas, dinamiško veiksmo, nuotaikingas kūrinėlis, dažniausiai tikroviškai atskleidžiantis pasaulio sukūrimo ir mitinių būtybių susitikimo su žmonėmis įvykius. Mokslininkai teigia, jog „sakmės centre dažniausiai tebūna vienas išgyvenimas, kokias nors nepaprasta patirtis, interpretuojama kaip susidūrimas su antgamtine sfera, tad sakmę gali sudaryti vos keli sakiniai“ (20, 440). Sudėtinga vieningai apibrėžti liaudies sakmę dėl plataus jos turinio ir vartojimo aplinkos. Pasak V. Ramonaitės, sakmė – ke liareikšmė sąvoka, kuri apima ne tik tautosakos, bet ir grožinės literatūros kūrinius, priklausančius skirtingiems žanrams (25, 71). Apibrėždama sakmės žanrą vienintelė V. Ramonaitė, nors ir nesileisdama į gilesnius literatūrologinius svarstymus, užsimena, kad sakmė ir literatūrinė jos atmaina – skirtingi žanrai.

Analizuodami tautosakines sakmes literatūrologai ypatingą dėmesį skiria pasakotojui bei sakmės aiškinamajam klodui. Aiškinimas sakmėje – diachroninė priešprieša tarp to, kas buvo ir to, kas yra dabar. Svarbiau yra tai, kas ir ką pasakoja, o kaip pasakoja, prilygsta kontekstui (10, 58). Sakmės centre dažniausiai dominuoja įvykis, kuris padeda išsiaiškinti nežinomų, neįprastų reiškinių kilmę. Pasak L. Saukos, sakmės savaip vaizduoja daugelį kitų nesuprantamų dalykų (28, 79). Kita vertus, jos priartina skaitytoją prie tautos ištakų, padeda atsiskleisti protėvių mąstymo būdai, skatina skaitytoją fantazuoti, kurti, vilioja paslaptimi.

Sakmes įprasta skirstyti į etiologines (pasaulio kūrimo) bei mitologines (senųjų tikėjimų). Etiologinės sakmės – gyvosios ir negyvosios gamtos reiškinių, gyvulių, žmogaus kilmės aiškinimai. Šios rūšies sakmėse ieškoma atsakymų, iš kur ir kaip visa kas atsirado. Mitologinės sakmės – „tai fantastiniai pasakojimai apie antgamtinių būtybių ir žmogaus susidūrimus, grindžiami senaisiais tikėjimais, kurių ištakos – mitinėje pasaulėjautoje“ (23, 321). Ir etiologinės, ir mitologinės sakmės per šimtmečius kito, įgavo naujų bruožų, tapo pramanytomis istorijomis. Literatūrinė sakmė atkartoja liaudies sakmės poetiką ir praplečia ją individualia menine raiška. Taigi literatūrinės sakmės esmę sudaro liaudies sakmių žanrinių bruožų bei auto-riaus išmonės dermė.

„Mitinis pasaulis susideda iš tikrų ir fantastiškų vaizdų, jame vyksta paprasti ir stebuklingi įvykiai. Mitinė įvairovė yra kur kas didesnė už realiąją – čia regime

daugybę kintančių formų, nuolatinės mitinės metamorfozės: žmogus virsta akmenu, akmuo – paukščiu, paukštis – debesiu ir t.t. Šis iš pirmo žvilgsnio spontaniškas vyksmas iš tiesų yra griežtai reglamentuotas: mitiniai vaizdiniai – tai ne laisvos fantazijos kūriniai, bet kultūriškai motyvuotos mitinio turinio raiškos“ (31, 7). L. Gutausko kūryboje mitologinių sakmių bruožus atspindintys tekstai supažindina skaitytoją su mitinių būtybių ir žmonių (ar gyvūnų) susidūrimais, juose vyrauja mitinis pasaulio vaizdas, artimas pirmykščio žmogaus pasaulėjautai, tačiau kaip tik šie kūriniai ir yra artimesni pasakos žanrui. Iš pirmo žvilgsnio jie nesukelia tikroviškumo įspūdžio, neįvardijama konkreti veiksmo vieta, o literatūrinių sakmių pradžios primena pasakoms būdingas formules: „Kitados labai labai seniai...“, „kitą kartą...“, „senų senovėje“, „gyveno toks“ ir pan. Tokia pradžia tarsi nuteikia ilgam klausymuisi to, kas buvo labai seniai, kitados, neapibrėžtu laiku ir kelia adresatui nuostabą bei susižavėjimą, sukuria fantastinių, neįtikėtinų vaizdų laukimo pojūtį. Kita vertus, panašumo su pasaka L. Gutausko sakmėje nelieka, nes ją sudaro tik keletas neilgų konstatuojamųjų sakinių. Jos apimtis mažesnė nei liaudies pasakos, todėl ji yra artimesnė literatūrinei sakmei, o ne literatūrinei pasakai.

Visų L. Gutausko sakmių veiksmo vieta labiau sakmiška nei pasakiška, t. y. neįprasta, nekasdieniška, o kartais niūri ir bauginanti: užpelkėjusi ežero įlanka, bala, raistas, pelkė, ežero dugnas, giria, miškas ir t.t. Tokioje adresatui baugulį ir paslaptį keliančioje aplinkoje veikėjai gyvena, susitinka, sprendžia įvairiausias jiems kylančias problemas.

L. Gutausko kūryboje dažniau dominuoja etiologinės saktės modelis, atitinkantis liaudies saktės kompozicinius elementus: pradinę būseną, įvykį, pasekmes. Pavyzdžiui, L. Gutausko saktė „Kregždės drąsa“ išlaiko visus liaudies saktėi būdingus elementus. Pradinę būseną įvardija sakiny s „Kartą vanagas patykojo vištą ir pačiupęs pakilo į orą“ (1, 14). Įvykį atspindi sakiniai: „Gaidys, vištų pulkininkas, spruko į krūmus. Tik mažoji kregždė puolė vytis vagį. Greitasparnė netrukus pavijo raibąjį plėšiką ir, priskridus prie pat jo galvos, piktai kažką sučirškė. Vanagas kaip mat paleido grobį“ (1, 14). Pasekmę – „Ligi šiolei vištos ir gaidys svarsto, kokį burtažodį galėjo kregždė vanagai į ausį sukuždėti? Paiki paukščiai nesupranta, jog tai kregždės drąsa išgelbėjo perekšlę nuo žūties“ (1, 14). Jei palygintume L. Gutausko saktę su liaudies saktėmis, pastebėtume, kad jos labai panašios savo idėjomis, charakterių raiška, vertybių sklaida. Liaudies saktėse „Kregždė“ ir „Kregždė – ugnies parnešėja“ žavimasi kregždės uolumu, gebėjimu nepavargti, jos drąsa. Pabrėžiama, kad tik kregždė sugebėjo nulėkti „į pragarą, pagrobė ugnies ir lekia. Pamatė velnias, pagriebė šaudyklę ir kad šaus į ją, bet pataikė tik į uodegą ir perskėlė“ (4, 447). Nuo tautosakinių L. Gutausko saktės skiriasi savita stilistika, meninių priemonių raiška, išmone, ypatinga adresato pajauta. Norėdamas sukelti skaitytojo nuostabą autorius gręžiasi ir į pasakos poetiką, todėl kartais sunku nubrėžti ribą tarp literatūrinės saktės ir literatūrinės pasakos: „Seniai, labai seniai pelės buvo

didesnės už šunis ir siautėjo būrių būriais visoje girių šalyje. Katinais nedrįsdavo nė nosies iškišti – slapstydavos užkrosniuose, lindėdavo apleistuose opšrų ar lapių urvuose“ (2, 41). Pasak D. Saukos, sakmė savo pasakojamąja forma gali būti labai panaši į pasaką, iš dalies ji net artėja prie pasakos. Kita vertus, sakmėms „būdingas filosofinis sąmonės nuteikimas“ <...>, jos „dar turi daug sąsajų <...> su mitologine vaizduote“ (26, 177). L. Gutausko literatūrinės sakmės, panašiai kaip ir pasakos, turi tikslą tapti įdomiais, intriguojančiais prasimanymais, kita vertus, jos išlaiko ir sakmei būdingus bruožus: keliamą klausimą, spėjimą, pažįstamus veikėjus, analogiją tarp to, kas žinoma, ir to, kas nematoma.

Vaikus L. Gutausko tekstai gali dominti savo neįprasta struktūra, netikėta siužeto eiga, išradingu veikėjų pasauliu, o literatūrinių sakmių pavadinimai – priminti vaikų užduodamus klausimus suaugusiems ir tapti stimulu sužinoti atsakymą: „Kaip...?, kodėl...?“ Klausimai, pasak vokiečių filosofo egzistencialisto Karlo Jasperso, pagrindžia pirmąjį žmogaus mąstymą, yra nuostabaus žmogaus įgimto polinkio filosofuoti ženklas: „neretai iš vaikų lūpų išgirstame tai, kas savo prasme panardina mus į filosofavimo gelmę“ (19, 27). Kita vertus, kaip tik sakmėje ir slypi vaiko mąstyseną atliepiantys užkoduoti klausimai.

Pasak D. Saukos, tarp sakmės ir pasakos „toks kokybinis skirtumas, kaip gamtoje tarp vienaląsčių ir daugialąsčių organizmų“ (26, 205). Tokią pačią analogiją galėtume pastebėti ir tarp literatūrinės sakmės bei literatūrinės pasakos. Todėl ir galime teigti, kad L. Gutausko tekstai labiau sakmiški nei pasakiški.

Savarankiško darbo užduotys

1. Įvardykite L. Gutausko knygas, kurias galėtumėte laikyti literatūrinėmis sakmėmis. Pakomentuokite rašytojo mintis apie šių tekstų žanrinę prigimtį.
2. Sudarykite liaudies ir literatūrinių sakmių skirtumų lentelę. Suformuluokite liaudies ir literatūrinės sakmės apibrėžimus.
3. Išvardinkite lietuvių literatūros autorius ir jų kūrinius vaikams, kuriuos galėtumėte laikyti literatūrinėmis sakmėmis.
4. Palyginkite pasirinktą liaudies sakmę su panašia literatūrine L. Gutausko sakme. Įvardinkite panašumus ir skirtumus.
5. Pasirinkite liaudies sakmę ir pabandykite pagal analogiją sukurti savąją literatūrinę sakmę.
6. Pagrįskite arba paneikite teiginį: „Vaikus L. Gutausko tekstai gali dominti savo neįprasta struktūra, netikėta siužeto eiga, išradingu veikėjų pasauliu...“
7. Ar pritariate D. Saukos teiginiui, kad tarp sakmės ir pasakos „toks kokybinis skirtumas, kaip gamtoje tarp vienaląsčių ir daugialąsčių organizmų“? Ar galėtumėte tą teiginį perfrazuoti ir pritaikyti literatūrinės sakmės bei literatūrinės pasakos apibrėžčiai?
8. Sudarykite L. Gutausko prozos / poezijos / visų kūrinių vaikams bibliografinį sąrašą.

II. LEONARDO GUTAUSKO LITERATŪRINIŲ SAKMIŲ SIMBOLIKA

1. PASAULIO MEDŽIO VAIZDINYS

Mitiniai motyvai lietuvių vaikų literatūrą praturtina vaizdinių gelme. Iš L. Gutausko prozos Pasaulio medžio įvaizdis į lietuvių vaikų literatūrą ateina kaip praeities tradicijų ir modernių vizijų kontempliacija. Lietuvių tradicinėje kultūroje žodiniu ir vaizdiniu pasaulio medžio įvaizdžiu atkuriamas kosmologinio pasaulio modelis, atskleidžiama daiktų, reiškinių kilmė. Pasaulio medis – dažnas L. Gutausko ir tekstų, ir iliustracijų vaizdinys. Jis tampa išminties šaltiniu, amžinumo simboliu.

Mitologiniame pasaulio medžio modelyje Visata dalijama į tris sferas: viršutinę – dangų, vidurinę – žemę, apatinę – požemį. „Pasaulio medis viršūne remia dangų, šakomis apglėbia pasaulį, šaknimis siekia žemės gelmes. Jo viršūnėje – Saulė, Mėnulis, žvaigždės, paukščiai, apačioje – žalčiai, gyvatės“ (11, 158). Tokia tridale sistema yra įprasta ir būdinga tradiciniam Pasaulio medžio įvaizdžiui. Medis mitologijoje vertikalčiai dalijamas į tris dalis, kurios reiškia visatos sluoksnius: požemį, žemę ir dangų. L. Gutausko sakmėje „Aukštinė šiaudų šviesa“ regime tris sferas: „Ir netgi žiemą, kai žemę sukausto ledas ir užšalę medžiai tiesia belapes šakas į žvaigždėtąjį dangų, stebuklingoji šiaudų šviesa smelkiasi į giliausius patamsius, sklaido miglas“ (1, 40). Kita vertus, toks padalijimas L. Gutauskui nėra būdingas. Sakmėse beveik nekalbama apie požemio erdvę. Jo akiratyje – žemė ir dangus. Dažnai šios erdvės susilieja: „Vieversiai įvykdė aukščiausiosios įsakymą – pasėjo daugybę dangaus trupinėlių. Nuo tada, linams pražydu, visi žemės gyviai, negalintys po dangų lakioti, tariasi esą danguje – tokia žydrynė laukuos siūbuoja, net akys raibsta“ (1, 30). Tokius vaizdinius, matyt, bus lėmęs adresato – ikimokyklinio arba jaunesnio mokyklinio amžiaus skaitytojo – pasirinkimas. Svarbiau vaizduoti tai, kas šviesu. Vasara pasemia aukso sieteliu rudens žaros žarijų ir išpila jas „ant plikų šermukšnio šakų. Užsidegė, išiplieskė belapės viršūnės. Ir nuo tolei žemėje ne taip liūdna, ne taip niūru“ (1, 46).

L. Gutausko sakmėse Pasaulio medžiu gali būti laikomi įvairūs medžiai: ąžuolai, ievos, šermukšnis, obelys, pušys, eglės, vyšnios. Tradicinėse lietuvių senųjų tikėjimų interpretacijose Pasaulio medžiu dažniau laikomi vyriškos giminės medžiai: beržas, topolis, uosis, žilvitis, kadagys, ąžuolas. Sakmėje „Žemės vidurys“ nuo seno gerbiama galingą ąžuolą, laikytą šventu, galima įvardinti Pasaulio medžiu. Jis paprastai auga ant aukšto kalno, gūdžiame miške, jo viršūnė siekia dangų, šaknys – požemio pasaulį. L. Gutausko sakmėse ąžuolas – galingas medis, esantis Visatos centre.

II. LEONARDO GUTAUSKO LITERATŪRINIŲ SAKMIŲ SIMBOLIKA

Ažuolas auga net ir danguje: „Užkopiau į dangų – rado aužuolą. <...> Atėjo Jonelis. Užkopė į dangų – rado aužuolą. <...> Aš tą kiaušinį paslėpiau skrynioj, skryniją įkėliau į aužuolą, aužuolą pastačiau ant dangaus. Atėjo Jonelis. Užkopė į dangų – rado aužuolą...“ (1, 54). Senovėje lietuviai šimtmečiais prie aužulo nešdavo dievams aukas, prie jo rinkdavosi aptarti svarbių reikalų, spręsti karo ir taikos klausimų, prie jų statydavo šventyklas, kuriose žyniai ir vaidilutės aužulinėmis malkomis kūrendavo šventąją ugnį (11, 157). Ažuolo, kaip ypatingai vertingo medžio, reikšmė išlikusi iki mūsų dienų.

Su Pasaulio medžio simbolika mitologinėje literatūroje siejamas ir šermukšnis, todėl panašias analogijas galima įžvelgti ir analizuojant L. Gutausko sakmes: „Pagailo vasarai žemės. Pasėmė ji aukso sieteliu rudens žaros žarijų ir išpylė jas ant pilkų šermukšnio šakų. Užsidedė, įsiplieskė belapės viršūnės. Ir nuo tolei žemėje ne taip liūdna, ne taip niūru. Net iškritus pirmam sniegui, šermukšniai negęsta – liepsnoja kaip vasaros laužai“ (1, 46). Matome, kad šioje sakmėje šermukšnis tampa žiemos ir vasaros tarpininku, jis – horizontalusis Pasaulio medis. Toks medis skiria kosminį pasaulį nuo chaotiškojo, į pirmąjį įvesdamas matą, organizaciją, jis net sudaro savitą kultūros modelį, savo rūšies civilizacijos medį, išskiriantį iš gamtos chaoso (11, 38). Šermukšnis to paties pavadinimo sakmėje yra grožio ir amžinumo simbolis, o sakmėje „Kodėl karvelis burkuoja“ šermukšniui skiriama praktinė funkcija. Šermukšnio uogos yra maisto šaltinis svirbeliams.

L. Gutausko sakmėse dažnai minimos pušys, ievynai, obelys ir vyšnios. Moteriškąją prigimtį atspindintys moteriškos giminės medžiai siejami su Gyvybės medžiu, kuris yra Pasaulio medžio analogas ir siejamas su moteriška antgamtinė būtybe, t. y. nesibaigiančio vaisingumo buveine. Pražydušiai obels ar vyšnios šakai buvo teikiama ypatinga gyvybingumo jėga. Ieva ir obelis turėjo dar konkretesnę reikšmę. Ieva – pirmoji moteris, o obelis arba, tiksliau, obuolys – didžioji nuodėmė. Mitai liudija, kad seniausias gėrio ir blogio pažinimo medis – obelis, augusi Rojaus viduryje. L. Gutausko sakmėse Gyvybės medžio įvaizdyje telpa ir biblinės ievos bei obels reikšmės. Sakmėje „Volungės auksas“ ievynai tarsi sujungia dabartį su praeitimi: „Pakeitė drabužius paukščiai, tik vieną volungę auksinę paliko – tegu ji, vakarais ievynų tankmėje šviesdama, primena senuosius laikus, kada obelys aukso vaisius vedė, dievai žirgus deimantų pasagėlėmis kaustė, o mergelės sidabro kibirėliais vandenį sėmė“ (1, 34). Obelis L. Gutausko sakmėse – išminties ir nemirtingumo simbolis. Mitinėje tautosakoje tokie medžiai „su aukso vaisiais“ vadinami saulės medžiais. Mitologinių pėdsakų apie stebuklingus Saulės medžius, ypač obelis, išliko lietuvių stebuklinėse pasakose. Ten auga stebuklingi sodai ne tik su aukso, sidabro, deimanto vaisiais, bet ir su stebuklingais paukščiais (11, 128). L. Gutausko sakmėse Pasaulio medžiu galėtų būti laikoma saulėgraža, kuri „visą laiką paskui motulę saulę seka“ (1, 24).

II. LEONARDO GUTAUSKO LITERATŪRINIŲ SAKMIŲ SIMBOLIKA

Svarbus elementas, siejantis L. Gutausko sakmes su Pasaulio medžio mitologine traktuote – tai augimo vieta – žemės vidurys. Senovėje buvo manyta, kad tokie medžiai augę pasaulio centre. Tai susiję su pirmųjų žmonių mąstymu. Laikyta, kad pasaulio centras yra genties teritorijos arba gyvenvietės centre, t. y. sakraliniame Visatos centre. Teigiama, kad už gyvenamos teritorijos viešpatauja netvarka, chaosas, tamsa, pavojai, nepalankios antgamtinės būtybės (11, 11). L. Gutausko sakmėje „Žemės vidurys“ girdime ažuolą sakant: „ – Aš stoviu žemės vidury. Visa, kas gyva, aplinkui mane sukas, kruta, gyvena!“ (1, 14). Tai tiesioginė sąsaja su mitologiniu Pasaulio medžiu. Kita vertus, ir erškėtis auga žemės vidury, ir skruzdėlynas taip pat stovi žemės vidury. Namai yra pasaulio centras. Namai esame mes patys, šeima. Kiekvienas savaip įprasmina savo egzistenciją ir kiekvienas savaip žemėje yra svarbus: „Kur pats esi, čia ir yra žemės vidurys“ (1, 14).

„Pasakoje be galo“ Pasaulio medis auga danguje: „Užkopiau į dangų – radau ažuolą“ (1,54). Pasaulio medis – tai tarpininkas tarp mažai besikeičiančio pasaulio. Čia kalbama apie Visatos amžinumą. Šioje sakmėje akcentuojamas pasaulio cikliškumas, nekintamumas.

Kalnai L. Gutausko sakmėse taipogi sujungia žemę su dangumi ir atitinka Pasaulio medžio įvaizdį: „Senų senovėje pradėjo dangus ant žemės kristi. Tada milžinai pasivertė kalnais, parėmė pečiais krypstantį skliautą ir laikė“ (1, 5). Kaip Pasaulio medį galima interpretuoti ir kalną sakmėje „Žvaigždžių piemuo“: „Klaidžiojo, klaidžiojo kalnų takais ir užkopė į aukščiausią viršūnę. Tuo tarpu užėjo naktis, ir piemenėlis nepastebėjo, kaip nuo viršūnės nužengė ant dangaus (1, 20)“. Čia kalnai – tiesioginis kelias į dangų.

Pasaulio medis – išminties, paslapčių, žinojimo, nemirtingumo vaizdinys. Tikėta, kad medis yra nemirtingas, o jeigu medis ir išdziūsta, jame pasilieka gyvybė. Vaismedžių ir sausų medžių žmonės nekirsdavę, nes manydavo, kad juose įsikūrusi amžina gyvybė (11, 55). Sakmėje „Medžio šerdis“ galima interpretuoti šerdį kaip medžio širdį arba sielą: „Akla esu, medžio šerdis, medyje nuo gimimo uždaryta. Gimiau kartu su medžiu, kartu ir užaugau, o nei lapelių, nei paukštelių neregiau, nei debesų laivų nematau“ (1, 36). Medžio šerdis – tarsi žmogaus širdies paralelė: „ – Neliūdėk, šerdele, nors tu ir nematoma, be tavęs medis nudžiūtų, neišgyventų. <...> Tu esi savo vietoj ir labai reikalinga, šerdele!“ (1, 36). Pasak P. Dundulienės, buvo tikima, kad „miręs žmogus neišnyksta, o virsta kitu kūnu, dažnai ažuolu ar kitu medžiu“ (13, 61). Žmogus laikė save gamtos dalimi, taip galėdamas pratęsti savo egzistenciją.

Mitinėje tautosakoje atskiri medžiai arba ištisos giraitės buvo garbinamos kaip antgamtinių būtybių (dievų, stichijų, dvasių) buveinės. Lietuviai tikėjo, kad kai kurie žmonės, kartais ir dievybės, kilusios iš medžio, todėl gamtos harmonijos suardymas sakmėje „Volungės auksas“ yra skausmingai slogus: „Bet laikui bėgant žmonės

II. LEONARDO GUTAUSKO LITERATŪRINIŲ SAKMIŲ SIMBOLIKA

giras iškirto, senųjų dievų aukurai, valdovų pilys, dvarai į žemę prasmego ar ežerų dugnuos maureliais apaugo, aukso karietas žmonės dalimis ištašė. Išnyko daugelis žolynų, gėlių ir medžių“ (1, 34).

Pasak P. Dundulienės, pasaulio medžio analogas – Gyvybės medis (15, 94), vaizduojantis Visatos gyvybės amžinumą, nesibaigiamumą, gimimą, mirtį ir atgimimą. Gyvybės ir Pasaulio medžiai glaudžiai susieti su šviesos, vaisingumo, žemės, augmenijos simboliais. L. Gutausko sakmėse medžiai apsupti gyvūnijos, Saulės, Mėnulio, žvaigždžių įvaizdžių: „Žiloje senovėje ne viena volungė buvusi auksinė. Sidabrinų, auksinių, net deimantinių paukščių galėjai paragėti girių tankmėse, palaukėse, mažose giraitėse, dvarų liepose...“ (1, 34) arba: „Žinok, tai tau dėkingi lapeliai tokias gražias giesmes medžio šakose gieda, kad ir aš, laisvūnas vėjas, šokau jiems pritarti“ (1, 36).

L. Gutausko sakmėse erdvės suvokimas gali būti siejamas su Pasaulio medžio modeliu ir tapatus mitinių sakmių „viršaus–apačios“, „dešinės–kairės“, „dangaus–žemės“ sferoms: „ – Tu, mielasai, nesupranti, ką reiškia kilti ir kilti į ryto saulę, į pačius padebesius. <...> Tau tik atrodo, kad vis kyli į ryto saulę. Iš tikrųjų tai tu krenti į dangaus bedugnę. Pagalvok, jeigu skliautas – aukštai, o žemė – žemai, tai kodėl gi žvaigždės su mėnuliu nenukrenta į žemę?...“ (1, 52).

Pasaulio medžiai mitologinėje sampratoje buvo vertikalūs ir horizontalūs. Vertikalios padėties medis išreiškė tokį Visatos erdvės supratimą, kuriame svarbiausias sakralinis skaičius – trejetas. Jis turėjo tris dalis: apatinę – šaknis, vidurinę – kamieną, viršutinę – šakas ir viršūnes. Tas trinariškumas siejosi su tam tikros rūšies būtybėmis, dažniausiai gyvūnais. Viršūnėje dažniausiai buvo poriniai paukščiai (ereliai, sakalai, gaidžiai, vištos ir kt.), prie kamieno – kanopiniai gyvuliai (elniai, liūtai, meškos, jaučiai, ožiai). Apatinė Pasaulio ir Gyvybės medžio dalis susieta su ropliais, žalčiais, gyvatėmis, rupūžėmis (11, 11–12).

Mitologijoje žinomas ir horizontalus Pasaulio medis. Jo šonuose pavaizduoti objektai, t. y. abiejose kamieno pusėse dažniausiai simetriškai išdėstyti kanopiniai gyvuliai arba žmonių figūros. Mituose medžiai, kaip gyvos būtybės, gretinami su žmonėmis. Žmonių pasaulėjautoje medžiai turi sielą ir širdį, jaučia skausmą, dejuoja, iš sužeisto medžio tekąs kraujas.

Pasaulio medžio vaizdinys L. Gutausko literatūrinėse sakmėse artimas filosofinei mitinės tautosakos sampratai, tačiau yra praturtintas menine raiška, poetinio žodžio galia.

Savarankiško darbo užduotys

1. Išanalizuokite, kaip teiginys „Mitologinio pasaulio medžio modelis Visatą dalija į tris sferas: viršutinę – dangų, vidurinę – žemę, apatinę – požemį“ galėtų būti taikomas interpretuojant L. Gutausko sakmes.
2. Išvardinkite L. Gutausko literatūrines sakmes, kuriose galėtų būti atpažįstamas Pasaulio medžio įvaizdis.
3. Kokie medžiai L. Gutausko sakmėse gali būti laikomi Pasaulio medžiu?
4. Parašykite referatą „Pasaulio medžio vaizdinys L. Gutausko iliustracijose“.
5. Parašykite sakmės „Žemės vidurys“ išsamią interpretaciją.
6. Sukurkite literatūrinę sakmę, kurioje dominuotų Pasaulio medžio vaizdinys.
7. Paaiškinkite, kas būdinga vertikaliosios ir horizontaliosios padėties medžiams.
8. Pasamprotaukite, ką galėtų reikšti šios L. Gutausko sakmės „Vieversys ir šikšnosparnis“ eilutės: „– Tu, mielasai, nesupranti, ką reiškia kilti ir kilti į ryto saulę, į pačius padebesius. <...> Tau tik atrodo, kad vis kyli į ryto saulę. Iš tikrųjų tai tu krenti į dangaus bedugnę“ (1, 52).

2. AKMUO IR JO REIKŠMĖS

Akmuo – nuo seno žinomas simbolis, kurio kilmę savo pasakojimuose bandė paaiškinti ir mūsų protėviai. Dėl savo kietumo ir nekintamo būvio akmuo dažnai siejamas su amžina Dievo galia ir suprantamas kaip koncentruotos jėgos išraiška. Tačiau, nors ir būdamas kietas, akmuo laikomas suteikiančiu gyvybę simboliu. Daugelyje kultūrų jis yra „tapatinamas su tverme bei amžinybe ir simbolizuoja dieviškąją galią. <...>. Pasak daugelio mitų, iš akmenų atsirado antgamtinės būtybės arba net ir žmonės“ (8, 12). Kalbant apie akmens vietą pasaulinėje mitologijoje galima minėti ir graikų mitus, kuriuose pasakojama apie žmonių atgijimą iš akmenų. Daugelis akmenų buvo laikomi kaip galintys suteikti vaisingumą ir atnešti lietu. Vertikaliai pastatyti akmenys buvo laikomi paminklais ir reiškė mirusiojo apsaugą nuo priešišku galių. Jie taip pat buvo laikomi vieta, kur gyvena mirusiojo jėga arba siela. Pasaulinėje mitologijoje akmuo vienaip ar kitaip buvo susijęs su aukštesnėmis jėgomis, anapusiniu pasauliu.

Akmuo buvo naudojamas ir kovose su priešais. Teigiama, kad nepaprasta akmenų forma bei dydis leido atsirasti pasakojimams, paaiškinantiems akmenų kilmę bei sandarą. Yra daugybė lietuvių liaudies sakmių apie akmenų atsiradimą, velnių neštus ir pamestus akmenis. Etiologinėje liaudies sakmėje „Spjudo seilės“ teigiama, kad buvęs toks milžinas Spjudas, kuris, kur tik rasdavęs blogą žemę, ten spjaudydavosi ir iš tų seilių darėsi akmenys, kurie vis augo. Dievas tai pamatęs su-

sirūpino ir užleido šaltį. Tada akmenys liovėsi augti. Sakmėje „Nelygūs akmenys“ aiškinama, kodėl šie rieduliai yra skirtingo dydžio ir kodėl akmenų visur pribarstyta. Dievas liepė velniui juos į maišus krauti ir nešti vienon vieton, tačiau velniui vis maišas prakiurdavo ir visi akmenys išbyrėdavo. Liaudies sakmėje „Ženklinti akmenys“ pasakojama, kad velniui nepatiko, kaip Dievas sukūrė pasaulį ir jis apšėjo žemę akmenine sėkla. Dievas užsirūstinęs užleido šaltį ir akmenys pradėjo trauktis vienas prie kito. Velnias, norėdamas sulaikyti akmenis nuo gumbulavimosi, šokinėję ant jų ir taip paliko savo spaudus. Galima teigti, kad tautosakos tekstuose akmenų semantika, paskirtis ir interpretacijos labai įvairios. Pasak P. Dundulienės, „tautosakoje akmenys, tarsi gyvos būtybės, kalbasi, džiaugiasi, liūdi, veda, turi vaikų, keliauja iš vienos vietos į kitą, plaukia vandeniu, padeda žmonėms, duoda protingų patarimų“ (15, 156).

Apibūdindamas akmenis L. Gutauskas iš tautosakos perima įvairius motyvus ir tarsi „sulydo“ juos į savo trumpą tekstą. L. Gutausko sakmėse akmenys – taip pat antropomorfiniai rieduliai. Jie kalba, keliauja, snaudžia... L. Gutausko sakmėje „Akmuo“ yra aiškinama akmens kilmė. Teigiama, kad „gilioj senovėj dievai kalnus griovė. Uolų atplaišas į daubas, klonius ir lygumas rideno. Besiridendami tol gludinosi tie uolų luitai, kol į apvalius akmenis pavirto“ (1, 6). Uolų atplaišas galima sieti su šventais akmenimis, apie kuriuos lenkų rašytojas ir istorikas Juzefas Ignacas Kraševskis rašė, kad „yra tik luitų nuolaužų, išsimėčiusių po didelio katasklizmo, todėl galima suprasti, kad šie akmenys ir dėl naudingumo, ir dėl keistų bei įspūdingų pavidalų galėjo būti garbinami“ (21, 211).

L. Gutausko sakmėje akmuo taip pavargęs po tokios kelionės, kad dar ir iki šiol snaudžia. Akmuo gali būti sietinas su pastovumu bei sėslumu. „Tai buvo mano pirma ir paskutinė kelionė. O pavargęs kritau miegoti, taip ir išsibudinti nebegaliu. Snaudžiu lig šiolei“ (1, 6). L. Gutauskas tarsi palieka akmenį „miegoti“ jo paties likimo skirtoje vietoje: „Ir štai aš jau apvalainas atriedėjau į šią palaukę“ (1, 6). Jis jo nejudina, svarbą teikdamas ne veiksmui, bet kalbai, žodžiui – akmuo pasakoja. Kita vertus, potekstėje galime įžvelgti ir didaktines nuostatas. Tai ne tik pastovumą, bet ir tinginystę įrodantis simbolis. Toks akmens bruožas ryškus ir sakmėje „Kas sunkiausias“, kurioje akmuo pavadinamas „pilkuoju tinginiu“. L. Gutausko sakmės apie akmenis nuo tautosakinių skiriasi raiškos formomis. Tautosakinę sakmę pasakoja neįvardytas subjektas, o L. Gutausko akmuo to paties pavadinimo sakmėje kalba pats, jis ir atsako į klausimą, kodėl esąs bekojis: „Be to, kokios kojaitės pakeltų tokį akmens sunkumą? Geležis, ir ta sulinktų?“ (1, 6). L. Gutauskas labai aiškiai įvardija, kad akmenų atsiradimą sąlygojo dievai. Tautosakoje vienareikšmio aiškinimo nėra. Čia iškyla ir Dievo, ir velnio, ir milžino figūros. L. Gutausko pasakojimas realistiškesnis, jis remiasi geografiniais faktais, kad žemės paviršių suformavo slenkantys ledynai. Sakmėje L. Gutauskas ryškina fizinės akmens savybes – kie-

tumą bei sunkumą. Saktmėje „Kas sunkiausias“ vėjas kartu su audra bando panešti akmenį: „Akmuo ir toliau tyli. Vėjas apsvijio aplink akmenį, kelia. Bet tas – nė krust. <...> Pagaliau vėjas suprato, kad veltui stengiasi. Prisėdo ant kurmiarausio ir prisipažino: – Akmenėli, tu esi pats sunkiausias“ (1, 38). Pabrėžiama akmens galybė ir jėga. L. Gutauskas ne vienoje saktmėje žaidžia smulkiosios tautosakos žanrais. Minėtoji saktmė „Kas sunkiausias“ – tarsi autoriaus atsakymas į tautosakinę minklę: „Ko vėjas nepaneša?“. Saktmėje „Šykštuolis“ L. Gutauskas bando išsiaiškinti, iš kur atsiradęs posakis „Pas jį nė akmenio galvai pramušti negausi“ (1, 8). Į saktmę autorius įterpia vieną iš patarlės variantų ir varijuoja ne tik akmens fizinėmis savybėmis, kietumu, tačiau skaitytojui labai aiškiai atveria potekstės klodą: t.y. žmogaus šykštumą ir abejingumą. Kita vertus, L. Gutauskui nesvetimas ir komiškas požiūris į aplinką bei situacijas. Saktmės „Kaip geležinė varlė akmenį kalbėti mokė“ pamatas – elementarus siužetas, kurio esmę nusako pats pavadinimas, o pasakojime ta situacija tik meniškai konkretizuojama, detalizuojama: „Kitą rytą, vos saulei patekėjus, Geležinė varlė vėl pradėjo pamoką. Bet akmuo – nė mur mur. Balinis pagalvojo: „Matai. Per naktį bus nė sykelio nekartojęs išmokto žodžio. Ne veltui sakoma: miega kietai kaip akmuo...“ (2, 16). Komišką efektą kelia begalinės vėžlio pastangos išmokyti tarti žodį „ežeras“. Paradoksalu, tačiau šį kartą akmuo išlieka ištikimas savo prigimčiai ir neprabyla. Kita vertus, pasirinktas žodis nėra atsitiktinis. Geležinė varlė norėjo susirasti draugą: „Tokio ramaus būdo bičiulis šiais laikais – tikra dovana. <...> Juk tylintys draugai irgi nesimėto“ (2, 15–16). L. Gutauskas pamini, kad šis akmuo kuprotas ir geležinė varlė aptiko į save panašų akmenį. Saktmėje ir komiškai, ir tikroviškai, ir apeliuojant į dvasines vertybes aiškinama, kodėl balų vėžliai mėgsta būti prie vandens ir gulėti prie akmens. Šioje literatūrinėje saktmėje galima išvelgti ir sakralinę akmens prigimties traktuotę. Geležinei varlei ne kartą pasigirsta akmens krustelėjimas ir girgždėjimas. Prie akmens urvą imasi rausti kurmis, todėl vieta, kurioje guli akmuo, nepaprasta. Šioje meninėje erdvėje pinasi realios tikrovės ir stebuklinių vaizdinių dermė. Netikėtai atsiradusio kurmio vaizdinį dekoduoti gali padėti liaudies saktmė „Kurmio kojos“, kuri ir paaiškina balinio vėžlio kalbinamo akmens nepaprastumą, sakralumą: Dievui, įsakiusiam visiems žmonėms eiti kasti griovių, vienas nepaklūsta ir ramiausiai guli. Už tokį poelgį Dievas jį nubaudžia, paversdamas kurmiu, turėsiančiu visą gyvenimą rankomis rausti žemę. Mitinėje tautosakoje taip pat yra žinoma nemažai pasakojimų apie akmenimis virtusius žmones. Akmenys laikomi vieta, kurioje gyvena mirusiojo siela. Kurmis saktmėje pakrutina kupročių, t.y. sielos buveinę.

Mitinė saktmė „Perkūno ir velnio nesantaika“ galėtų paaiškinti ir L. Gutausko saktmės „Kaip Geležinė varlė Perkūno botagus nušvilpė“ potekstę. Mitinėje tautosakoje yra žinoma amžina Perkūno ir velnio kova. Liaudies saktmėje sekama, kaip Perkūnas turėjęs didelę krūvą akmenų, o velnias vieną akmenį pavogęs. „Perkūnas,

II. LEONARDO GUTAUSKO LITERATŪRINIŲ SAKMIŲ SIMBOLIKA

sužinojęs, kad velnias pavogė vieną akmenį, užpyko ir dabar muša, kur tik pamato“ (5, 111). L. Gutausko sakmėje panaši kova vyksta tarp Perkūno ir vėžlio. Geležinė varlė atima iš Perkūno ugninius botagus. Nusivijęs naujus botagus Dundulis „kad švystels visus ugninius botagus iš karto, kadgi sugriaudės pergalingu balsu:

– Sudeginau vėžlį, sudeginau!

O ten, paežerėje būta ne vėžlio, o jo bičiulio - kuprotojo akmenėlio. <...> Ir dabar brėkštant, kada kadugiai daros į žmones panašės, o akmenėliai – į vėžlius, dangaus kalvis kartais kokį paežerės akmenį vėžliu palaikęs talžo savo botagai“ (2, 22). Perkūnas trenkia į akmenį, palaikydamas jį Geležine varle. Taip vėžlys tarsi susiejamas su chtoniškuoju velniu ir dalyvauja amžinoje Perkūno ir velnio kovoje.

Ir tautosakoje, ir L. Gutausko sakmėse akmuo siejamas su amžina Dievo galia. Daug sakmių, kuriose akmenys vaizduojami tarsi gyvos būtybės. Vis dėlto liaudies sakmėse didesnis dėmesys skiriamas išorinėms akmens savybėms, o literatūrinėse L. Gutausko sakmėse ryškesnės vidinės akmens savybės, jie sakralizuojami. Sakmėse apie akmenis L. Gutauskas remiasi tautosaka. Viena vertus, ją stilizuoja, kita vertus, nuspalvina išmoninga fantazija, subtiliomis potekstės prasmėmis.

Savarankiško darbo užduotys ir temos

1. Palyginkite liaudies sakmes „Ženklini akmenys“ ir „Kodėl akmenys nebeauga“ su L. Gutausko literatūrine sakme „Akmuo“. Įvardinkite skirtumus ir panašumus.
2. Išvardinkite L. Gutausko sakmes, kuriose užkoduotos mįslės, minklės ir patarlės apie akmenis.
3. Parašykite referatą „Smulkiosios tautosakos atspindžiai L. Gutausko sakmių knygoje „Auksinė šiaudų šviesa“ arba „Geležinė varlė“.
4. Pasamprotaukite ir pasirinktomis citatomis iš teksto pagrįskite arba paneikite mintį, kad sakmėje „Kaip Geležinė varlė akmenį kalbėti mokė“ šnekama apie draugystę.
5. Įrodykite, kad sakmėje „Kaip Geležinė varlė Perkūno botagus nušvilpė“ aki-vaizdi Perkūno ir Velnio kova. Savo atsakymą pagrįskite įvairiais liaudies sakmių, kuriuose minimi Perkūnas, velnias ir akmuo, tekštais.
6. Sukurkite sakmę apie akmenį.

3. VANDENS SEMANTIKA

Vanduo lietuvių mitologijoje suvokiamas kaip pirmapradis elementas, tačiau jo pirmapradiškumas turi dvilypę prasmę, jis ambivalentiškas. Vanduo atgaivina ir suteikia vaisingumą, kita vertus, jis reiškia žlugimą ir skendimą. Antrąjį aspektą reprezentuoja pasaulio tvanas. Tvanas reiškia senojo pasaulio žlugimą ir naujojo atsiradimą pagal Dievo norus (8, 481). Vanduo laikomas gyvybės šaltiniu, gali simbolizuoti gimimą, naujo gyvybės ciklo pradžią. Kita vertus, tai ir pabaigos, mirties, skendimo simbolis, griauianti jėga. Krikščionybėje vandeniui yra suteikta sakralinė reikšmė. Krikšto vanduo nuplauna nuodėmės, nešvarumus, yra būtinas šventinimo apeigų metu. Biblijoje kalbama apie vandenį dvasine prasme, jis laikomas amžinybės simboliu. „Lietuvių tautosakoje plačiai žinomas vadinamasis gyvybės vanduo, apgaubtas paslaptinumo, sakrališkumo, magijos, laikomas gyvybės pradū“ (15, 124). Manoma, kad šaltinio vanduo simbolizuoja gyvybę, o jūros vanduo – mirtį. Vanduo jungia dangų, žemę ir požemį. Skirtingai vertinami įvairūs jo pavidalai: dangaus ir požemio, tekantis upių, šaltinių ir stovintis balų, ežerų vanduo, gėlas lietaus ir sūrus jūros, gyvasis ir negyvasis vanduo pasakose, švėstas ir nešvėstas papročiuose ir tikėjimuose, rasa, ašaros ir t.t. Skaidrūs vandenys, šaltiniai, šventosios upės ar ežerai laikyti šventais. Yra ir kiti vandenys, susiję su žemutine sfera, požemio pasauliu. Pasak P. Dundulienės, lietuviai labai gerbė vandenį. Vandens gerbimas buvo siejamas ir su tikėjimu, kad jame gyvenančios vėlės, dvasios ar dievybės“ (15, 120). Vanduo labai dažnai minimas „etiologinėse sakmėse, pasakojančiose apie pasaulio sukūrimą, žemės ir jos paviršiaus bei dangaus kūnų kilmę. Sakmių, tiesiogiai vaizduojančių, kaip buvo sukurtas pasaulis, Lietuvių tautosakos rankraštyne užfiksuota 24 variantai, ir net 22-uose vanduo minimas kaip pradinė būseną, egzistavusi dar prieš kūrimą, t. y. kaip kosmogoninių mitų chaoso ekvivalentas“ (9, 29).

L. Gutausko literatūrinėse sakmėse atpažįstame ir šventųjų, ir požemio vandenų motyvus. Požemio vandenims priklausytų užpelkėjęs ežeras, balos, raistai ir pelkės, kuriose gyvena vėžliai. Vanduo, kaip itin daugiareikšmė substancija, atskleidžiamas sakmėje „Kaip Geležinė varlė ir Titas Ašarų ežerą išsėmė“. Šventu vandens telkiniu galima laikyti Ašarų ežerą. Sakraliu pirmiausia jį daro skaidrumas. Ši savybė būdinga šventiems vandenims. Sakralumą rodo ir tai, kad susidarė jis iš dvasinių žmonių išgyvenimų, skausmo, kančios. Ašarų ežeras siejamas su apsimylimu, nes ašaromis žmogus išlieja skausmą: „Nesuskaičiuotumei, kiek paguldė galvų vyrai ir jaunikaičiai, su priešu kovodami, ir kiek gaudžių ašarų išliejo moterys ir mergelės, juos apraudodamos. Tos ašaros rinkos į mažus ašarų upelius, tekėjo į daubą, ir po metų stojosi ten Ašarų ežeras“ (2, 26). Ežero šventumą įrodo ir tai, kad jo išsėmimas sugrąžino taiką, iš ašarų išdygo neužmirštuolės, t. y. ežeras

II. LEONARDO GUTAUSKO LITERATŪRINIŲ SAKMIŲ SIMBOLIKA

turi ir gyvybinės galios. Kita vertus, taip pat reikėtų atkreipti dėmesį ir į to ežero vandens kilmę. Ašarų ežero vanduo „buvo toksai sūrus, net žiemą neužšalantis, kad nei žuvis negalėjo veistis, nei keliauninkas troškulį numalšinti“ (2, 26). Tai atitinka „negyvojo vandens“, sutinkamo ir lietuvių folklore, semantiką. „Negyvasis vanduo“ yra blogas, neša arba pranašauja nelaimę: „O karas vis dar nesibaigė“ (2, 26). Kartu Ašarų ežeras yra sąlyga žmonių gerovei sugrįžti: „Semkit išsemkite Ašarų ežerą – / Grįš girių kraštan taika“ (2, 26). Sakmės herojų nykštuko Tito ir Geležinės varlės pastangomis negyvasis vanduo virsta gyvuoju ir nuramina žmones, atneša palaimą, gėrį. Vandens amžinumas ir jo gyvybės ciklas atsiskleidžia sakmėje „Jūra“. Į ją suteka visi šaltiniai, upokšniai, upeliukai ir upės. Jūra iškyla kaip globėja, kuri priimdama tiek „vaikų“ niekada neišsilieja.

L. Gutausko literatūrinėse sakmėse vandenį reprezentuoja vandens gyvūnai. Svarbiausias gyvūnas yra balų vėžlys, vadinamas Geležine varle. Kitų vandens būtybių, išskyrus Geležinę varlę ir žuvis, beveik nesutinkame. Vėžlio, kaip vandens simbolio, semantika tiesiogiai aptinkama senovės kinų kultūroje. Kai kuriose kultūrose vėžlys laikomas apsauga nuo ugnies. Lietuvių folklore vėžlys mitinio vaidmens neatlieka, tačiau dzūkų tarmėje vėžlys yra vadinamas Geležinės varlės vardu. Sakmėje „Kaip balų vėžlys gavo Geležinės varlės vardą“ vanduo atskleidžiamas kaip vėžlio buveinė, simbolizuojanti saugumą, slepianti vėžlį nuo pavojų. Kita vertus, vėžlys gali būti suvokiamas kaip ežero valdovas, galintis padėti ir padedantis žmogui: „Bet po lapu pasislėpęs vėžlys taip pat nesnaudžia: tik šmakšt ir užnerė maurų kilpą Nelaimėi ant kaklo. Užveržė ir nusitempė niekadėją į dugną. <...> Nuo to vakaro sugrįžo į žmogaus namus skaisčiaveidė Laimė. Žmogus džiaugias neatsidžiaugia, lekia prie ežero Geležinei varlei dėkoti“ (2, 27). Lietuvių tautosakoje vanduo ar kalnas kartais veikia kaip savarankiška chaotiška jėga, o šioje sakmėje vykdytojo vaidmenį perima vėžlys su nykštuku Titu ir panaudoja gudrumą bei apgaulę. Sakmė baigiasi alegoriniu pamokymu, kad Nelaimė išsilaisvins, jei žmogaus širdis pavirs į akmenį. Ši poetiškai perteikta didaktinė mintis savaip parafrazuoja lietuvių mitinę logiką: kas bando pažeisti papročių nustatytą pasaulio tvarką yra nugramzdinami į vandenį, kurie L. Gutausko sakmėje atlieka pozityvų vaidmenį. Tai ramus ežero vanduo, Geležinės varlės buveinė. Daugelyje pasaulio tikėjimų minima, kad vanduo – pomirtinio vėlių buvimo ir atgailos vieta. Nors Nelaimė L. Gutausko sakmėje nėra vėlė, o Geležinės varlės ežeras nėra pavadintas pragaru ar pomirtine vėlių buveine, vis dėlto šis vandens telkinys yra vieta, kurioje stipriai pririšama Nelaimė. Taip pat įvardijama ir sąlyga, kurią įvykdžiusi Nelaimė būtų išlaisvinta. Ta sąlyga akivaizdžiai literatūrinė, autoriaus išgalvota, kaip ir transformuotas iš tautosakinio į literatūrinį ežero vaidmuo. Dar vienas svarbus mitinis įvaizdis ryškėja sakmėje „Kaip vėžlys Nelaimę prigirdė“ – žiburėlis ant lelijos lapo, turėjęs privilioti Nelaimę ir sudaryti vaizdą, tarsi tai yra „Laimės žiburys“. Lietuvių folklore simboliniu prieš-

II. LEONARDO GUTAUSKO LITERATŪRINIŲ SAKMIŲ SIMBOLIKA

priešos ugnis-vanduo tarpininku gali būti mitinis vainiko vandenyje įvaizdis, kuris yra vienas iš universaliausių liaudies poetinių apeigų motyvų. Vainikų plukdymas ir su tuo susiję būrimai Joninių šventės metu atspindi liaudišką likimo, lemties idėjos suvokimą. Tokio pobūdžio lemtimi Nelaimei sakmėje tampa žiburėlis ant lelijos lapo: „Nelaimė ateis prie ežero atsigerti ir, išvydusi skaisčią ugnelę, pamanyš, jog tai Laimės žiburys. O taip pamaniusi labai norės jį užpūsti“ (2, 27). Ši klasta lemia, kad Nelaimė apsigaua ir yra nuskandinama.

Balų vėžlys literatūrinėse sakmėse turi mitinių, dievams priskiriamų savybių. Sakmėje „Kaip vėžlys Geležinė varlė su nykštuku Titu išrinko žuvų kuni-gaikštį“ vėžlys kitų vandens gyvūnų yra gerbiamas, juo pasitikima, jis jaučiasi svarbus: „– Išsirikiuokit! Mudu su nykštuku Jums karalių išrinksim“ (2, 47). Liaudies sakmėse gyvūnų, žmonių ar daiktų pokyčius, reiškinių atsiradimą dažniausiai lemia dievai. L. Gutausko sakmėje vėžlys tampa tarsi mitine vandens būtybe, turinčia vandens dievybėms būdingų savybių ir galinčia nulemti likimą. Mūsų protėviai tikėjo, kad kiekviename vandens telkinyje yra tokia būtybė, turinti panašių galių. Geležinė varlė ir nykštukas Titas pakeičia upėtakio išvaizdą:

– Priplauk arčiau, upėtaki. Mudu papuošime tavo drabužį.

Nykštukas Titas spanguolių raudonio taškeliais išmargino upėtakio šonus. Kiekvieną taškelį apvedžiojo mėnulio dulkelėmis, kurios švytėjo kaip grynas sidabras. Saulės trupiniais aplipdęs žuvies šonus, mažasis žmogelis sušnabždėjo: „Niekada nemačiau karališkesnės žuvelės...“

– Būsi žuvų karalius, - iškilmingai pasakė vėžlys. – Gali nešioti Žvaigždžuvės vardą! (2, 48).

Vėžlys kaip dievybė gali daryti tai, kas kitiems nepasiekiamą. Sakmėje „Kaip vėžlys su vėju Benamiu keitėsi vietomis“ vėžliui suteikiami sparnai: „Prisisėgęs sparnus, vėžlys Geležinė varlė pakilo į dangų“ (2, 54). Susikeitęs su viena iš gamtos stichijų vėju vietomis vėžlys pradeda skristi, bet tik tam, kad suvoktų tikrąją savo paskirtį: „Suprato vėžlys, kad ne jam po dangų lakioti. Jei esi baloj gimęs, tai baloj ir gyvenk. O vėjas, kalno viršūnėje į pasaulį atėjęs, gali sau lakioti – jo kitokia dalia“ (2, 54). Vėžlys tarsi Dievas gali kurti pasaulį iš amžinai egzistuojančio chaoso. L. Gutausko sakmėje „Kaip vėžlys žuvims ežerus ir upes dalino“ samprotaujama, jog žuvų giminėje nėra jokios tvarkos, visos žuvys gyvena susigrūdusios viename ežerėlyje. Geležinė varlė nutaria įvesti tvarką: „Jūs, upėtakiai, kiršliai, šlakiai ir mažosios rainikės, traukiteį nedideles, sraunias, žvirgždėtu dugnu upeles. Jums, žvituolėms, patiks akmenuotos rėvos, stipri srovė...“ (2, 33).

Vandenį L. Gutausko sakmėse simbolizuoja ir kiti gamtos reiškiniai: lietus, liūtis, audra, kruša, sniegas, rūkas, anksčiau minėtos ašaros. Lietus atgaivina žemę, skatina derliaus augimą, tai gyvybės šaltinis. Sudieviną lietaus vaizdinį lengvai atpažįstame sakmėje „Kieno kojos ilgiausios“:

II. LEONARDO GUTAUSKO LITERATŪRINIŲ SAKMIŲ SIMBOLIKA

Staiga iš aukštybių atsklido balsas:

- Jūs visi trumpakojai! Tik pažiūrėkit į mane, lietu. Mano galva – debesyse, o kojos – žemėj (1, 44).

Kitokią lietaus prigimtį galime išvelgti sakmėje „Lietaus debesys“. Kaip prieš-prieša dieviškajai prigimčiai lietus parodomas neturtingas, jau kitam socialiniam sluoksniui priklausanti būtybė:

- Pažvelkit, kas dar turi tokį vaivorykštės spalvomis tviskantį, laisvai pasiūtą drabužį!

Kiti debesys, regėdami skylėtą lietaus apsiaustą, juokėsi:

- Tai bent drabužėlis! Lopas ant lopo, o tame lope skylė! (1, 18).

L. Gutausko sakmėse lietus gali teikti ne tik gyvastį ir atgaivą, gali būti ne tik kuriantis elementas. Jis gali būti ir griauananti, naikinanti jėga: „Kitados užplūdo žemę lietūs. Jie žliaugė dieną ir naktį. Drėgmė įsismelkė į žmonių pirkias ir užgesino ugniakuruose virpančią ugnį. Net žaibo uždegtas medis ūmai užgesdavo, nespėjęs įsiliepsnoti, nes lietaus srautai, plūsdami iš aukštybių, sėmė girias, laukus ir kalnus“ (2, 14). Amžina dviejų priešybių vandens ir ugnies kova sakmėje „Kaip nykštukas Titas ugnį išsaugojo“ priartėja prie eschatologinio mito arba pasaulio pabaigos mito, kur vanduo liūčių pavidalu pasirodo kaip tvanas. „Dažniausiai pasaulio pabaiga reiškia kosminės tvarkos suardymą, pasaulio nugramzdinimą atgal į chaosą, kurio ekvivalentas čia, kaip ir kosmogoniniuose mituose, paprastai yra vanduo. Neatsitiktinai labiausiai paplitę mitai yra tvano mitai“ (9, 32). Panašiai nutinka ir minėtoje L. Gutausko sakmėje – visiška pasaulio griūtis, chaosas į žmonių pasaulį įneša badą, pyktį ir neapykantą: „Vaikai dantimis kaleno iš šalčio, motinos negalėjo jiems karšto viralo anei lašelio duoti. Pasidarė žmonės pikti, pradėjo nekęsti vienas kito“ (2, 14). Ugnis, priešingai vandeniui, šioje sakmėje sakrali. Ją saugantis nykštukas Titas atlieka žynio ar vaidilos vaidmenį: įlindęs į karklo uokšą kursto mažytę žarijėlę – šventą namų židinį, kurį užgesino drėgmė, įsismelkusi į žmonių pirkias.

Pirmykštėse pasaulio koncepcijose dangus dažnai įsivaizduojamas kaip vandėnynas. Senovės lietuviai mėnulį, žvaigždę Aušrinę siejo su vandens sfera. Sakmėje „Kaip Geležinė varlė ir Titas žvaigždės skaičiavo“ dangaus sferos objektai persikelia į vandens telkinius. Dangus atsispindi vandenyje: „Matai, visos žvaigždės vandens paviršiuje atsispindi. Sėskis ant mano kiauto: mudu plauksime ir lelijų lapais uždengsime kiekvieną žvaigždėlę, o dieną, suskaičiavę tuos lapus, sužinosime, kiek mūsų danguje tų žvaigždžių yra“ (2, 28). Panaši vizualinė iliuzija išryškėja ir sakmėje „Mėnulio ragai“. Jautis plaukioja mariose, o žvaigždžių atšvaitais pasidabruoti ragai atrodo lyg jaunas mėnulis. Tai žmonės ir kalba, kad „jaunas mėnuo švendrus laužo, ketina plaustą rišti, kad turėtų kuo į dangų parplaukti“ (1, 33).

Vanduo tradicinėje pasaulėžiūroje figūruoja kaip itin daugiareikšmė substancija. L. Gutausko vandens įprasminimas atitinka visas vandens funkcionavimo temos tradicinėje lietuvių kultūroje plotmes.

Savarankiško darbo užduotys ir temos

1. Aptarkite vandens semantiką lietuvių mitologijoje. Remdamiesi tautosakos pavyzdžiais pagrįskite mintį, kad vanduo yra ambivalentiškas elementas.
2. Remdamiesi L. Gutausko literatūrinėmis sakmėmis įrodykite teiginį, jog „lietuviai gerbė vandenį“.
3. Palyginkite sakmę „Kaip balų vėžlys gavo Geležinės varlės vardą“ su liaudies sakme „Varlės snukis“. Aptarkite šių kūrinių poetiką.
4. Aptarkite vėžlio Geležinės varlės išvaizdą, charakterio savybes, veiksmų pobūdį. Atsakymus pagrįskite citatomis.
5. Įrodykite teiginį, kad „balų vėžlys Geležinė varlė literatūrinėse sakmėse turi mitinių, dievams priskiriamų savybių“.
6. Įvardykite L. Gutausko sakmes su kitais vandens substancijos raiškos – rūko, lietaus, liūtis, audros, krušos, sniego, ašarų – motyvais.
7. Kodėl galime teigti, kad dangus L. Gutausko sakmėse įsivaizduojamas kaip vandenynas?
8. Parašykite pranešimą „Rūkas / sniegas/ audra L. Gutausko literatūrinėse sakmėse“.

4. SAULĖS IR MĖNULIO ĮVAIZDŽIAI

Saulė daugelio tautų mitologijoje laikoma vienu iš svarbiausių simbolių. „Lietuviai saulę labai mylėjo, gerbė, kalbėjo jai maldas“ (15, 44). Lietuvių tautosakoje dažnai ji vaizduojama kaip akivaizdus šviesos, šilumos, ugnies, gyvybę teikiančio prado įsikūnijimas. Pasak P. Dundulienės, „saulė pirmine prasme laikyta didžiąja dangaus ugnimi, žibintu“ (12, 13), ji buvo tapatinama su aukso obuoliu, balta karve, avimi, ožka. Saulė yra tapusi simboliniu prisikėlimo, pradžios pavyzdžiu. Ilgainiui Saulė pradėta laikyti antropomorfinė būtybė, dievybė, dangaus šeimininke, tapatinama su gražia moterimi, dirbančia įvairius darbus, galinčia juoktis ar liūdėti. Ji „imta vaizduoti kaip mergina su ilgais auksiniais ar linų plaukais, su linų žiedų vainiku, kurį nusipynusi pati arba jai nupynęs Mėnulis. Kituose mituose vaizduojama su auksine karūna ant galvos, apsirengusi ilgais auksiniais drabužiais, su gražia skraiste ant pečių“ (15, 44). Saulę žmonės laikė savo geradariu, nes ji visuomet nesavanaudiškai padėdavusi nelaimėse, gyvybės teikėja. Dainose ji vadinama gražiau-

siais vardais: šviesioji, švitrioji, meilioji Saulelė (15, 45). Buvo manoma, kad Saulė dieną važiuoja per dangų ratais, o naktį plaukioja valtele. Dažniausiai Saulė buvo laikoma Mėnulio žmona, kartais seserimi. „Mėnulis įvairiuose pasaulio kraštuose, taigi ir Lietuvoje, žmones sudomino jau akmens amžiuje. <...> Lietuviai Mėnulį laikė ir vadino dievaičiu“ (15, 45). Buvo tikėta, kad Mėnulis kaip nakties žibintas apsaugo žmones nuo tamsoje slankiojančių piktybūčių ir pavojų. Mitinėje lietuvių tautosakoje Mėnulio vaizdinys perėjo kelias stadijas. Archainėse mįslėse jis laikomas sūriu, papločiu, duona, įvairiais indais: dubeniu, lėkšte. Vėliau jo vaizdinys įgavo ornitomorfinį pavadinimą. Mėnuliui suteiktas elnio, jaučio ar kumeliuko vaizdinys ir tik atsiradus gyvulininkystei, mėnulis įgauna antropomorfinį pavadinimą, pradėtas vadinti žmogumi, dievaičiu, dėvinčiu sidabrinis drabužius, viliojančiu merginas arba kariu, vilkinčiu kario drabužius, dėvinčiu žvaigždžių apsiaustu. „Mėnulis mįslėse dažniausiai vadinamas tėvu, seniu, jaunikačiu, karalaičiu, baltu žmogumi, piemeniu“ (15, 50). Ilgainiui lietuviai Mėnulį ėmė laikyti Saulės vyru ar broliu.

Saulės ir Mėnulio įvaizdžiai L. Gutausko literatūrinėse sakmėse labai dažni. Knygoje „Auksinė šiaudų šviesa“ iš 62-ų sakmių Saulė ir Mėnulis minimi net 15-oje: „Kalnai“, „Jūra“, „Mėnulio veidas“, „Žvaigždžių piemuo“, „Saulės dukra“, „Kam elniui ragai“, „Mėnulio darbai“, „Dangus – ant žemės“, „Mėnulio ragai“ ir kt. Saulės ir Mėnulio įvaizdžiai literatūrinėse sakmėse sukurti itin poetiškai, pasinaudojant epitetais ir metaforų gausą. Saulė laikoma Mėnulio mylimąja ir dažniausiai apibūdinama tokiais epitetais: dangaus karalienė, skaisčioji saulelė. Saulei įvardinti itin dažnai pasitelkiamas sudaiktavardėjęs būdvardis „skaisčioji“. Saulė pinasi vainiką, ji su kasomis, šviesiais ugniniais rūbais ir besipliūškenanti skaisčiose ežero bangose, klajoja po miškus, rašo Mėnuliui laišką, kalba, sprendžia žvėrių problemas, sėja, kopina aukštą skliautą, Kitaip tariant, jos vaizdinys labai artimas tautosakiniam. Kita vertus, L. Gutauskas tautosakinius motyvus labiau išplėtoja ir jais varijuoja. Nors mitinėje tautosakoje Saulės dukros yra žvaigždės, L. Gutausko sakmėje „Saulės dukra“ Saulė žemėje turi dukrą saulėgrąžą: „Kitą kartą saulė pasėjo aukso sėklą. Iš jos išdygo saulėgrąža. Bet tikrasis jos vardas – Saulės dukra. Mat saulėgrąžos galva visą laiką paskui motulę saulę seka. Pateka skaisčioji, ir saulėgrąža pakelia galvą, aukso spalvomis tvaska. Nusileidžia saulė, ir jos dukra nulenkia galvą – užmiega“ (1, 24). Saulė tautosakos tekstuose dažniausia padeda žmonėms, o L. Gutausko sakmėse rūpinasi visų „žemės gyvių“ laime ir gerove. Sakmėje „Dangus – ant žemės“ ji gailauja „matydama, kaip mažas laukų kirstukas valandų valandas žiūri į dangų ir ašaras lieja“. Vieversiams ji liepia išbarstyti žydrynės trupinius po laukus: „Nuo tada, linams pražydu, visi žemės gyviai, negalintys po dangų lakioti, tariasi esą danguje – tokia žydrynė laukuos siūbuoja, net akys raibsta“ (1, 30). Seniau žmonės tikėjo, jog saulė savo šiluma suteikianti žemei pirmąsias gyvybės užuomazgas, todėl

ji buvo laikoma gyvybės nešėja. Sakmėje minimas linas – dažnas mitinėje tautosakoje paraleliai dominuojantis motyvas. Net saulės vainikas yra iš linų. Sustojus suktis žemei, saulės „pakibimas“ dangaus aukštybėse tolygus mirčiai, visiškam pasaulio išnykimui: „Vaje, vaje, kas tada dėjos! Saulė dangaus aukštybėj pakibo, viskas išdegė, žolynai nuvyto, upės ir ežerai išseko. Dingo metų laikai, stojo amžina sausringa vasara“ (1, 22).

Saulė dažniausiai vaizduojama kaip padedanti kitiems, bet sakmėje „Sniegenos“ pagalbos prireikia ir jai pačiai. Ji, nors ir vadinama karaliene, tačiau kaip paprasta moteris klajoja po rudenįjančius miškus, pinasi vainiką. Užsimiršusi nepastebi, kad ežerai jau pasidengia ledu, ima snigti, upės ir marios užšąla. Įpuolusią į pusnį Saulę nuo šalčio išgelbsti sniegenos, pasiūliusios prisiglausti prie šiltų kaip patalėliai paukščių pūkų. Sakmėje „Sniegenos“ galima išžvelgti liaudies pasakos apie pamotės iš namų išvartą našlaitę motyvą. Kita vertus, pastebime ir su saule siejamų šilumos, ugnies motyvų atspindžius: „Beregint nuo saulės kasų ledokšniai nutirpo... <...> Na, o sniegenos, taip širdingai šildžiusios saulę, net nepastebėjo, kaip nuo skaisčiosios ugnies ėmė rausti jų krūtinės. <...> Ir tas raudonis labai panašus į viduržiemio saulės ugnį“ (1, 10). Daiva Vaitkevičienė teigia, kad kraujas yra „pati seniausia ugnies forma <...> Kai kurie <...> paukščiai irgi turi raudonų dėmių, kurios siejamos su krauju...“ (31, 43). Kraujo – ugnies paralelė ryški sakmėje „Žemuogės“, kur Perkūno pašautas mėlynasis karvelis nukrenta į miško laukymę: „O iš pašauto karvelio krūtinės nukritę kraujo lašai pavirto į žemuoges. Žiemą tie lašai atšąla, užgęsta. Bet vasarą ir vėl skaisčia kraujo spalva laukymėse šviečia“ (1, 28).

Saulės, kaip keliautojos per dangų ar vandenį, motyvas išplėtojamas sakmėje „Kodėl kurmis apako“. Joje atskleidžiama saulės laidos samprata – vakare maudymasis ežere: „Ypač kurmis buvo pamėgęs vieną pievą prie ežero, kuriame motulė saulė vakarais maudydavosi. Saulė ateidama kaskart nuleisdavo švarutėlį auksinį spinduliu taką, nusirengdavo šviesius ugnies rūbus ir pliuškendavosi skaisčiose ežero bangose“ (2, 34). Buvo tikima, kad saulė kasdien pakyla iš savo patalo rytuose, apibėga plokščią pasaulį ir nusileidžia į jūrą maudytis.

Vis dėlto Saulė gali būti ir negailestinga valdovė. Literatūrinėje sakmėje „Kodėl kurmis apako“ Saulė nubaudžia kurmį už tai, kad šis, kasdamas tunelį, išpurvina jos drabužius. Kurmiui atimamas regėjimas. Sakmėje nesiekiami parodyti Saulės žiaurumo. Dėmesys telkiamas į dievams pavaldžių būtybių nepaklusnumą. Liaudies sakmėse taip pat dažniausiai akcentuojamas kurmio nepaklusnumas, už kurį Dievas jį ir nubaudžia. Baudžiamas ne vien kaltininkas, bet ir visa jo giminė, t. y. visi kurmiai paveldi protėvių įgytą savybę. L. Gutauskas nekeičia siužeto, pakinta tik veikėjas: Dievo galios suteikiamos Saulei.

Mėnulis literatūrinėse sakmėse vadinamas dangaus karalaičiu, turinčiu deimantinių samčių, juo išsemiantis vandens perteklių ir nešantis jį „į kalnus, į šaltinių,

versmių pradžias” (1, 6). Iš dalies tokią Mėnulio funkciją paaiškina kai kuriose mįslėse sutinkamas Mėnulio vaizdavimas elniu. Buvo manoma, kad elnias galėjęs apsaugoti žmones nuo potvynio. Tai sieja jį su Mėnuliu, nuo kurio priklauso potvyniai ir atoslūgiai, nes „išsilietų marios, tikrai išsilietų, jei ne mėnulis“ (1, 6). Archaiškas devyniaragio elnio vaizdinys ir mitinėje tautosakoje, ir L. Gutausko sakmėje „Kam elniui ragai“ yra labiau sietinas su Saule. Daugelyje kultūrų yra žinimas elnio, atsinešančio saulę ant ragų, vaizdinys. Lietuvių liaudies dainose ryškesnis kalančių auksinius daiktus kalvelių motyvas. L. Gutausko sakmėje elniui nusistebėjus, ką veikti su ragais, saulė jam paaiškina: „– Devyniaragi, ant kiekvienos tavųjų ragų šakos aš įkursiu ugnelę, prie jos pasodinsiu kalviukus ir liepsiu žvaigždes kalti“ (1, 28).

Dar dažniau Mėnulis lyginamas su jaučio ragais, kurie žmonėms primena jaunatį arba delčią. Sakmėje „Mėnulio ragai“ jaučio ragai tapatinami su Mėnulio jaunatimi. Plaukiojančio tarp švendrių ir dangaus žiburių pasidabruoti jaučio ragai kelia dvejones:

- Tai jaunas mėnuo švendrus laužo, ketina plaustą rišti, kad turėtų kuo į dangų parplaukti.

Taip ligi šiolei neaišku, ar tai jaučio ragai, ar jaunas mėnulis tarp švendrių plauko, lelijas skina (1, 33).

Mėnulio vaizdiniai literatūrinėse L. Gutausko sakmėse labai poetiški. Mėnulis apibūdinamas kaip sidabro žiburys, dangaus žiburėlis, „sidabrinė gelda, pilnutėlė pieno pripilta“ (1, 5), žilas senučiukas, žvaigždžių piemuo. Mėnulis klajoja po dangų, prižiūri, kad neišsilietų marios, padeda žemės gyviams išspręsti tamsos problemą, tilviko paprašomas pailgina jam snapą, atlieka dievų paskirtus darbus, kurių turi net devynis: kas vakarą užmigdo vandens lelijų žiedus, o naktinukių išskleidžia, aukso sieteliu gauda krintančias žvaigždes ir sugautas gražina į dangų, žmogui, trokštančiam aplankyti padangę, nuleidžia sidabro spindulių kopėčias, nuo užmigusių veidrodžių nušluosto dulkes... Žvaigždžių gaudymas aukso sieteliu sietinas su mįslėse vaizduojamo mėnulio–piemens, ganančio avis-žvaigždeles, įvaizdžiu. Sakmėje „Žvaigždžių piemuo“ paaiškinama, kaip kilo toks palyginimas:

Kitąsyk senų senovėje piemuo ganė pulką avių. Beganydamas nuklydo į kalnus. Klaidžiojo, klaidžiojo kalnų takais ir užkopė į aukščiausią viršūnę. <...> Pavargęs užmigo, sugulė ir avys. <...> Skliauto aukštybėse visada labai šalta. Piemuo ir avelės sušalo. Piemenėlis pavirto į mėnesį, o avys – į žvaigždes.

Nuo to laiko žmonės mėnulį žvaigždžių piemeniu tebevadina (1, 20).

Pasak P. Dundulienės, „mįslės apie piemenį Mėnulį ir avis-žvaigždes interpretuojant mitologiniu požiūriu, tenka pažymėti, kad jose galėjo būti vaizduojamas lietuvių patriarchato laikų pagoniškasis mirusiųjų pasaulis, kuris įsivaizduotas kaip ganykla su avimis, rečiau – su karvėmis. Pagrindinis ganytojas – piemuo, svarbiau-

šias mįslių veikėjas Mėnulis galėjo išlaikyti archajinę religinę vėlių globėjo prasmę. Dievaitis Mėnulis kai kuriuose lietuvių mituose vaizduojamas kaip mirusiųjų globėjas“ (15, 50). Toks Mėnulio, kaip mirties globėjo, įvaizdis dažnas ir L. Gutausko tekstuose, o sakmėje „Kaip nykštukas Titas driežų karalių staugti atrpatino“ Mėnulis atlieka kalvio vaidmenį. Jis pamoko nykštuką Titą pavogti staugiančio driežų karaliaus liežuvį ir sidabro plaktuku jį suplonina.

Ne tik Saulė, bet ir Mėnulis rūpinasi žemės gyvių gerove. Sakmėje „Žibukai“ Mėnulis išgirsta skundą, kad „užėjus nakčiai giriose taip tamsu, nors į akį durk“ (1, 34). Vieną naktį nusileidęs į miško laukymę jis prirenka jonvabalių, kiekvienam ant pilvelio pakabina po mažą žiburėlį. Nors „nepasakytum, kad Žibukų šviesa labai ryški. <...> Bet ir tokios užtenka miško takams apšviesti“ (1, 34).

L. Gutausko sakmių emocinis pasaulis įvairialypis, pilnas ne tik šviesos, džiaugsmo, bet ir tyro liūdesio. Saulė ir Mėnulis dažniau nei kiti sakmių veikėjai vaizduojami liūdni: mėnulis ir pateka, ir leidžiasi liūdnu veidu, saulė nuliūsta, mėnulis nuliūsta ir verkia, saulė gailuoja ir t. t. Ant žolės ilgai ryte besilaikanti žibanti rasa vadinama saulės ašarėlėmis, o sakmėje „Tilviko snapas“ saulės ašaros prilyginamos „brangiesiems akmenėliams – gintarams“ (1, 44). Saulės šviesa literatūrinėse sakmėse auksinė, „švelni, glostanti širdį“ (1, 40), o Mėnulio – „blyški, sidabriška, mėnuliška“ (1, 34). Aukso ir sidabro spalvos L. Gutausko sakmėse turi ne tik atspalvius, bet ir emocijų krūvį.

Iš tautosakos į L. Gutausko sakmes ateina Saulės bei Mėnulio meilės motyvas. Liaudies sakmėje sekama, kad Saulė ir Mėnulis gyvenę viename namelyje, įsimylėję vienas kitą ir susilaukę dukters Žemės. Po kurio laiko susipykę, negalėję pasidalinti dukters. Tada Dievas pasiuntęs Griausmą, kuris taip padalijęs: dieną Saulė žiūrės į žemę, o naktį – Mėnuo. L. Gutausko sakmėje „Mėnulio veidas“ Saulė ir Mėnulis nesipykta, tik jų meilė nelaiminga. Judviejų laimė užrūstina pavyduolį Perkūną ir jis kalaviju atskiria Mėnulį nuo Saulės. Lietuvių liaudies sakmėse žinomas panašus Mėnulio ir Aušrinės meilės motyvas. „Aušrinė rengiasi tekėti už Mėnulio, kelia vestuves, tačiau dievas Perkūnas sutrukdo. Jis atjoja raitas, perkerta ažuolą, apšlaksto jo krauju nuotakos Aušrinės drabužius, ir vestuvės neįvyksta“ (15, 52). L. Gutauskas sakmėje pasinaudoja tik Perkūno kalavijo motyvu. Autoriui turbūt svarbu atkoduoti tam tikrą informaciją apie Saulės ir Mėnulio sampratą senuosiuose tikėjimuose. Mitinių vaizdinių interpretacija individuali, ryškesnė, psichologiškai įtaigesnė jausmų sklaida: „Jiedu vienas kitą mylėjo nežemiška, skaisčia meile“ (1, 10). L. Gutausko sakmėse nesutinkame tautosakoje vaizduojamo Mėnulio – merginų gundytojo motyvo. Sakmėje „Pašto balandis“ Saulė rašo Mėnuliui laišką. Vėžliui nepavykus jo laiku pristatyti, padeda balandis, nuo to laiko pramintas pašto balandžiu, o Mėnulis Saulę vadina „mieląja“.

II. LEONARDO GUTAUSKO LITERATŪRINIŲ SAKMIŲ SIMBOLIKA

Saulės ir Mėnulio įvaizdžiai L. Gutausko sakmėse labiau išplėtoti nei tautosakos tekstuose. Sakmių savitumas kyla iš rašytojo stiliaus, savito mąstymo.

Savarankiško darbo užduotys ir temos

1. Išvardinkite L. Gutausko sakmes, kuriose sukurti Saulės ir Mėnulio literatūriniai paveikslai.
2. Pateikite trumpas tautosakos kūriniuose atsiskleidžiančias Saulės ir Mėnulio personifikuotas charakteristikas.
3. Pasirinkite liaudies sakmę apie Saulę ar Mėnulį ir ją palyginkite su L. Gutausko sakme. Pavyzdžiui, pasirinkite liaudies sakmę „Pašaipūnė mėnesyje“ ir L. Gutausko „Mėnulio veidas“.
4. Remdamiesi P. Dundulienės knygomis „Lietuvių liaudies kosmologija“, „Pagonybė Lietuvoje“, „Senovės Lietuvių mitologija ir religija“ parašykite referatą: „Saulė / Mėnulis lietuvių mitinėje tautosakoje“.
5. Parenkite pranešimą „Saulės ir Mėnulio meilė L. Gutausko sakmėse“.
6. Remdamiesi L. Gutausko sakme „Pašto balandis“, sukurkite savo meninį tekstą kaip laišką Saulei arba Mėnuliui arba kitiems laisvai pasirinktiems adresatams.
7. Įrodykite, kad Saulės ir mėnulio įvaizdžiai L. Gutausko literatūrinėse sakmėse labiau išplėtoti negu lietuvių tautosakos tekstuose.

III. DIDAKTINĖ LEONARDO GUTAUSKO LITERATŪRINIŲ SAKMIŲ SKLAIDA

Siekdami literatūrinį ugdymą(si) pradinėse ir 5-6 klasėse padaryti įdomesnį, patrauklesnį, kultūriškai įtaigesnį, literatūrologai ir lietuvių kalbos bei literatūros mokytojai ieško naujų didaktinių kelių ir įvairesnių, didaktiškai bei literatūrologiškai įtaigių sprendimo būdų šiuolaikinėje mokykloje. „Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosiose programose“ ypatingas dėmesys kreipiamas literatūros, kaip meno rūšies, savitumo pažinimui, laikomasi nuostatos, kad 5–6 klasių koncentro mokiniai turėtų „suvokti mitų, sakmių, padavimų meninę išmonę“ (24). Tautosakos tekstai gali padėti geriau pažinti ir suvokti grožinės literatūros pasaulį, paskatinti mokinius apmąstyti dvasinę ir vertybinę patirtį, ugdyti kūrybinį mąstymą, skatinti interpretacijas. „Šiame konkrente formuojamas literatūros kaip išmonės, vaizduojamojo pasaulio sąlygiškumo suvokimas“ (24). Tautosakos patirtis gali būti perduota per savitus literatūrinės pasakos ir literatūrinės saktmės žanrus, tačiau ir lietuvių literatūrologijoje, ir mokyklų praktinėje veikloje šie terminai dažnai netiksliai vartojami, nėra griežtai apibrėžti, todėl analizuojant literatūros kūrinius neišvengiama painiavos. Kita vertus, literatūrinės saktmės žanrui skiriamas per mažas dėmesys.

5–6 klasių lietuvių literatūros vadovėliuose – Raimondos Dominauskaitės ir Reginos Juodišiuotės „Lietuvių kalbos vadovėlyje“, Levutės Karčiauskienės „Skaitymuose“, Laimos Abraitytės „Skaitynių knygoje“¹ – liaudies saktmėms skiriamas pakankamas dėmesys, pateikiami mitologinių ir etiologinių saktmių pavyzdžiai, tačiau apie literatūrinę saktmę neužsimenama. Vilijos Janušauskienės ir Loretos Žvi-

¹ Dominauskaitė R., Juodišiuotė R., 1997, *Lietuvių kalba 5 klasei* I. Vilnius: Alma littera; Dominauskaitė R., Juodišiuotė R., 1996, *Lietuvių kalba 5 klasei* II. Vilnius: Alma littera; Dominauskaitė R., Juodišiuotė R., 1997, *Lietuvių kalba 6 klasei* I. Vilnius: Alma littera; Dominauskaitė R., Juodišiuotė R., 1998, *Lietuvių kalba 6 klasei* II. Vilnius: Alma littera (1998); Karčiauskienė L., 2002, *Skaitymai. Literatūros vadovėlis 5 klasei* I. Vilnius: Gimtasis žodis; Karčiauskienė L., 2002, *Skaitymai. Literatūros vadovėlis 5 klasei* II. Vilnius: Gimtasis žodis; Karčiauskienė L., 2003, *Skaitymai. Literatūros vadovėlis 6 klasei* I. Vilnius: Gimtasis žodis; Karčiauskienė L., 2003, *Skaitymai. Literatūros vadovėlis 6 klasei* II. Vilnius: Gimtasis žodis; Abraitytė L., 2009, *Skaityniai 5 klasei* I. Kaunas: Šviesa; Abraitytė L., 2009, *Skaityniai 5 klasei* II. Kaunas: Šviesa; Abraitytė L., 2011, *Skaityniai 6 klasei* I. Kaunas: Šviesa; Abraitytė L., 2011, *Skaityniai 6 klasei* II, Kaunas: Šviesa.*

ronaitės 5–6 klasių „Šok“ serijos literatūros vadovėliuose² norima atkreipti dėmesį, kad toks žanras kaip literatūrinė sakmė egzistuoja ir ji gali tapti ne tik daugelio lietuvių vaikų rašytojų įkvėpimo, poetinių inovacijų, individualybės atspindžiu, bet ir priartinti vaiką prie tautos ištakų, atskleisti kultūrinio paveldo grožį.

Vadovėlių komplekte pateikiamos dvi Leonardo Gutausko literatūrinės sakmės: „Kaip vėžlys išsprendė lietaus ir ugnies ginčą“ ir „Auksinė šiaudų šviesa“. Tokio pasirinkimo tikslas – išryškinti tautosakiškumo apraiškas Leonardo Gutausko literatūrinėse sakmėse, atskleisti tautosakos panaudojimo grožiniuose tekstuose estetinį savitumą bei svarbą. Kūrybingi folkloro panaudojimo būdai šiuolaikinėje literatūroje leidžia vaikams lengviau ir giliau suvokti tekstą, skatina interpretacijas, yra patrauklesni.

L. Gutausko sakmių pasaulis veriasi per keturias svarbiausias mitologemas: žemę, orą, vandenį ir ugnį.

Literatūrinėje sakmėje „Kaip vėžlys išsprendė lietaus ir ugnies ginčą“ vandenį reprezentuoja ne tik lietus, bet ir vėžlys Geležinė varlė. Jis sutaiko dvi stichijas – lietu ir ugnį, besiginčijančias dėl to, kuri iš jų stipresnė. Ginče, kuris dažnas liaudies sakmėse, skleidžiasi dieviškosios prigimties lietaus galios: „Va, aš visai kitoks: ištroškusių žemę pagirdau – po šilto lietučio gražiai rugeliai želia“ (2, 45). Kita vertus, ryškėja ir kitokia, destruktivi, lietaus prigimtis: be paliovos merkiama žemė, „visa skradžiai šlapia, nedžiūsta, pūva, purve rageliai nusigaluoja“ (2, 45). L. Gutausko sakmės pagrindinis veikėjas vėžlys siekia išspręsti vandens ir ugnies ginčą pagal harmoningus tautosakos pasaulio dėsnius. Simbolinė lietaus prasmė tautosakoje yra apšalyimas. Vanduo atgaivina žemę, suteikia jai derlingumą, ją maitina, nuplauna dulkes, kad atsirastų derlius.

Daugelyje L. Gutausko sakmių, susijusių su ugnies – vandens opozicija, dominuoja vanduo. Sakmėje „Kaip vėžlys išsprendė lietaus ir ugnies ginčą“ akcentuojama dviejų oponuojančių stichijų lygybė ir pozityvi veikla: „Ir vis dėlto jų darbai santarvę neša: lietus grūdelius brandina, o ugnis iš jų kepa pyragus“ (2, 45). Iškeliamas vandens ir ugnies santarvės žemėje būtinybė, svarba:

Nepastokite kits kitam kelio, ir nebus ko pyktis. Argi jums maža žemėje vietos?

² Janušauskienė V., Žvironaitė L., 2007, *Lingo lego laduto. Literatūros vadovėlis 5 klasei* I. Kaunas: Šviesa; Janušauskienė V., Žvironaitė L., 2007, *Lingo lego laduto. Literatūros vadovėlis 5 klasei* II. Kaunas: Šviesa; Janušauskienė V., Žvironaitė L., 2007, *Kūlgrinda. Skaitiniai 5 klasei*. Kaunas: Šviesa; Janušauskienė V., Žvironaitė L., 2008, *Rito rato ratuto. Literatūros vadovėlis 6 klasei* I. Kaunas: Šviesa; Janušauskienė V., Žvironaitė L., 2008, *Rito rato ratuto. Literatūros vadovėlis 6 klasei* II. Kaunas: Šviesa; Janušauskienė V., Žvironaitė L., 2008, *Santaka. Skaitiniai 6 klasei*. Kaunas: Šviesa.

*Nurodomi naujausi vadovėlių leidimai.

Paklausė jo ginčininkai ir nuo to karto ten, kur siaučia lietus, gęsta ugnis, jam iš kelio pasitraukia, o lietus į krosnis ar liepsnojančius židinius nekiša nosies (2, 45).

Šioje sakmėje labai aiškiai išskyla vėžlio, kaip sutaikančiosios pusės ar net valdo-vo, vaidmuo. Jis ne tik protingas, bet ir yra autoritetas lietuviams ir ugniai.

Ugnis taip pat išlaiko savo ambivalentišką prigimtį, tačiau literatūrinėse sakmėse ji yra ne tik destruktivi jėga, bet ir kūrybinės prigimties vaizdinys. L. Gutausko sakmėse saulė sudievinama. Jos sakralumas ir šventumas ryškiausiai atskleidžiamas sakmėje „Aukštinė šiaudų šviesa“. Saulė nušviečia šiaudus. Žmonių pamatytas grožis atsiveria lyg senųjų dievų sugrįžimas: „<...> liūdną rudens rytą saulei kilo mintis paaukuoti rugio šiaudus. Sėmė skaisčioji riešukučiomis spindulių auksą ir pylė ant sumirkusių gubų. Staiga tos gubos nušvito! Rodės, šventoji senųjų dievų ugnis sugrįžo į žemę“ (1, 40). Žmonėse prabunda kūrybiškumas. Atsidėkodami jie ima pinti rojaus paukščius, aukštas karūnas ir šiaudų sodais puošti ne tik savo pirkias, bet ir savo pasaulį. Saulės amžinumą patvirtina mintis, kad „vaikystėje auksinės šiaudų šviesos sušildyti žmonės ir užaugę, net pasenę, negali jos užmiršti – ji lydi žmogų iki paskutinio atodūsió“.

Ugnies garbinimas Leonardo Gutausko sakmėje primena deivės Gabijos garbinimą ir gali būti interpretuojamas kaip senovės lietuvių laikytos dieviškos jėgos, viso pasaulio gyvenimo simbolio atspindys (15, 108). Mitinių sakmių bruožus atspindintys tekstai supažindina skaitytoją su mitinių būtybių ir žmonių (ar gyvūnų) susidūrimais, juose vyrauja mitinis pasaulio vaizdas, artimas pirmųjų žmogaus pasaulėjautai.

Beveik visos L. Gutausko sakmės turi atitikmenis folklore: „Mėnulio veidas“ (ir liaudies sakmė „Pašaipūnė mėnesyje“), „Kaip balų vėžlys gavo geležinės varlės vardą“ (sakmė „Varlės snukis“), „Kodėl vėžys atbulas plaukia“ (sakmė „Vėžio akys“), „Plekšnė“ („Plekšnės snukis“) ir t. t., todėl rengdamiesi analizuoti visada galime ir net turime lyginti liaudies sakmę su literatūrine L. Gutausko sakme. Pavyzdžiui, palyginkime liaudies sakmę „Pašaipūnė mėnesyje“ su L. Gutausko „Mėnulio veidas“.

Liaudies sakmė „Pašaipūnė mėnesyje“:

Mes matom mėnesyje mergaitės veidą. Sako, seniau išėjęs mergaitė vakare vandenio parnešti su nėšiais, ir buvo aiški mėnesiena. Tai ji ir sakanti:

Tokia mėnesio šviesa – mano užpakalis geriau pašviestų.

Tai mėnuo ją ir prarijo su visais kibirais ant pečių: mum ir matos lyg žmogaus veidas mėnesyje (4, 22).

Leonardo Gutausko sakmė „Mėnulio veidas“:

Labai labai seniai saulė ir mėnulis gyveno šalia. Jiedu vienas kitą mylėjo nežemiška, skaisčia meile. Bet judviejų laimė užrūstino pavyduolį Perkūną.

Ėmė jis ir atskyrė kalaviju mėnulį nuo saulės. Atsiskyręs nutrenkė sidabro žiburį ir kitą dangaus pakraštį.

Nuo tada mėnulis ir pateka, ir leidžiasi liūdnu veidu – vis ilgisi savo mylimosios (1, 10).

Panašūs siužetai, beveik identiški veikėjai, charakterių raiška, ta pati tema, idėja, pasakojimo būdas, vertybių raiška primena liaudies sakmių, o ne pasakų imitacijas. Kita vertus, tai – autoriniai tekstai, nors ir tarpstantys archajiškuose kontekstuose, bet išsiskiriantys savita stilistika, meninių priemonių įvairove, poetiškesne metaforine kalba, rečiatyvinėmis intonacijomis, ekspresyvesniais ir spalvingesniais vaizdais, išmone, žadinančia skaitytojo emocijas. Svarbi, išskirianti L. Gutauską iš kitų literatūrinių sakmių kūrėjų ypatybė – adresato pajauta. Vaikams šie tekstai gali perduoti archajinę patirtį, dominti netradicine pasaulio struktūra, ugdyti poetinės kalbos jausmą, skatinti fantazijos ir kūrybos proveržį.

Savarankiško darbo užduotys ir temos

1. Įvardinkite L. Gutausko sakmes, kurias siūlytumėte įtraukti į mokyklinę programą.
2. Išsamiai aptarkite L. Gutausko sakmę „Kaip vėžlys išsprendė lietaus ir ugnies ginčą“: pavadinimą, pagrindinę mintį, kūrinio kalbą.
3. Kuo sakmė „Kaip vėžlys išsprendė lietaus ir ugnies ginčą“ artima liaudies sakmei ir kuo nuo jos skiriasi?
4. Pasamprotaukite, ką galėtų reikšti vėžlio žodžiai: „Žinokit, žemei ir žmonėms jūs abu reikalingi. Nepastokite kits kitam kelio, ir nebus ko pyktis. Ar jums maža žemėje vietos?“ (2, 45). Ar galėtų šie žodžiai būti interpretuojami žmoniškųjų santykių kontekste?
5. Parašykite sakmės „Auksinį šiaudų šviesa“ išsamią interpretaciją.
6. Paaiškinkite žodžius: „Rodės, šventoji senųjų dievų ugnis sugrįžo į žemę“ (1, 40).

PABAIGOS MINTYS

Literatūrologas Vincas Auryla apie L. Gutausko poeziją rašė, kad ji yra „tapybiška ir muzikali: garsai turi spalvą, o spalva garsą. Gamtos temą praturtinęs naujomis prasmėmis, L. Gutauskas radikaliai pakeitė ilgai literatūroje vyravusią vaiko egocentriinių santykių vaizdavimo su gamta kryptį“ (6, 208). L. Gutausko literatūrinės sakmės taip pat galime laikyti tapybiškomis ir muzikaliomis, pakeitusiomis lietuvių vaikų prozos žanrines tendencijas. L. Gutausko sakmių paslaptis slypi mitinėje atmintyje. Ji literatūrinėse sakmėse skleidžiasi mitiniais vaizdiniais, jų ženklais, užuominomis, potekstėmis. L. Gutausko skaitytojas skatinamas pažinti, ieškoti, patirti, atrasti. Literatūrinių sakmių tekstai nepaprastai talpūs, daugiareikšmiai. Rašytojas remiasi tautosakine medžiaga, tačiau ją savaip stilizuoja, interpretuoja, praturtina išmonės galiomis. L. Gutausko sakmių kompozicinė schema atitinka ir lietuviškų etiologinių sakmių, ir klasikinių kosmogoninių mitų schemą: pirmą pasaulį – herojų veiklą – dabartinis pasaulis. Kita vertus, literatūrinių sakmių fabulos sąsajos su pasakojamąja tautosaka neryškios, nes tam tikriems žinomiems mitiniams įvaizdžiams suteikiamas visiškai kitoks prasminis atspalvis. Neretai folkloriniai motyvai susipina ir literatūrinėse sakmėse keičia įprastą pavidalą, tačiau tokie originalūs ir netikėti sugretinimai labiausiai ir žadina skaitytojo vaizduotę, leidžia adresatui įžvelgti sąsajas tarp iš pirmo žvilgsnio skirtingų, nesugretinamų dalykų. Daugelis objektų ir reiškinių L. Gutausko sakmėse yra personifikuoti, turi antropomorfinį pavidalą, todėl negyvoji gamta atgyja. Sakmėse vyrauja folklorinė leksika, paryškinta išmonių metaforų gausa. L. Gutauskas – ne tik rašytojas, bet ir dailininkas, todėl poetinio žodžio ir iliustracijų sintezė atskleidžia universalus kūrejo patirtį. L. Gutausko kūryba vaikams yra išskirtinė, unikali, primenanti, kad atsigręžus į praeitį galima pažinti dabartį.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1. Gutauskas, L. (1990). *Auksinė šiaudų šviesa*. Vilnius: Vyturys.
2. Gutauskas, L. (1988). *Geležinė varlė*. Vilnius: Vyturys.
3. *Kaip atsirado žemė*. (1986). Vilnius: Vaga.
4. *Lietuvių tautosaka. Pasakos. Sakmės. Pasakojimai. Oracijos*. T. 4. (1967). Vilnius: Mintis.
5. *Sužeistas vėjas*. (1987). Vilnius: Vyturys.
6. Auryla, V. (1986). *Lietuvių vaikų literatūra*. Vilnius: Vaga.
7. Beresnevičius, G. (2004). *Lietuvių religija ir mitologija: Sisteminė studija*. Vilnius: Tyto alba.
8. Biedermann, H. (2002). *Naujasis simbolių žodynas*. Vilnius: Mintis.
9. Būgienė, L. (1999). Mitinis vandens įprasminimas lietuvių sakmėse, padaviuose ir tikėjimuose. *Tautosakos darbai*, 11 (18), 13–78.
10. Būgienė, L. (2005). Sakmių tradicija ir individualus pasakotojo repertuaras. *Tautosakos darbai*, 22 (29), 58–66.
11. Dundulienė, P. (1994). *Gyvybės medis lietuvių mene ir tautosakoje*. Kaunas: Šviesa.
12. Dundulienė, P. (1998). *Lietuvių liaudies kosmologija*. Vilnius: Mokslas.
13. Dundulienė, P. (2008). *Medžiai senovės lietuvių tikėjimuose*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
14. Dundulienė, P. (1989). *Pagonybė Lietuvoje*. Vilnius: Mintis.
15. Dundulienė, P. (1990). *Senovės lietuvių mitologija ir religija*. Vilnius: Mokslas.
16. Gimbutienė, M. (2002). *Senovės lietuvių deivės ir dievai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
17. Gutauskas, L. (1978). „Esu realistas ir tiek...“ *Naujos knygos*, 11, 12–14.
18. Gutauskas, L. (1988). Pasakaitės ne eilėraščiai. *Naujos knygos*, 10, 28.
19. Jaspersas, K. (1989). *Filosofijos įvadas*. Vilnius: Mintis.
20. Kerbelytė, B. (2003). Sakmė. Iš *Lietuvių literatūros enciklopedija* (440). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
21. Kraševskis, J. I. (1995). Tikėjimas (1847). Žyniai ir religinės apeigos. Iš *Lietuvių mitologija*. T. 1 (186–219). Vilnius: Mintis.
22. Laurinkienė, N. (1990). *Mito atšvaitai lietuvių kalendorinėse dainose*. Vilnius: Vaga.
23. *Literatūros žinynas V–XII klasei*. Parengė Česlovas Navakauskas. (2006). Kaunas: Šviesa.
24. *Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos*. (2008). Prieiga per internetą: http://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/ugdymo-programos/3_Kalbos.pdf.
25. Ramonaitė, V. (1997). *Literatūros mokslo įvado pagrindai*. Šiauliai: Šiaulių pedagoginis institutas.

26. Sauka, D. (2007). *Lietuvių tautosaka*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
27. Sauka, D. (1970). *Tautosakos savitumas ir vertė*. Vilnius: Vaga.
28. Sauka, L. (1998). *Lietuvių tautosaka*. Kaunas: Šviesa.
29. Skabeikytė-Kazlauskienė, G. (2005). *Lietuvių tautosaka*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
30. Šiuokščius, V. (1999). *Mitopoetika lietuvių prozoje: tekstų interpretacija*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
31. Vaitkevičienė, D. (2001). *Ugnies metaforos*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
32. Vėlius, N. (1977). *Mitinės lietuvių sakmių būtybės*. Vilnius: Vaga.

Loreta **Žvironaitė-Udrienė**. Mitinio pasaulėvaizdžio ženklai Leonardo Gutausko sakmėse vaikams : metodinė priemonė / Lietuvos edukologijos universitetas. Lituanistikos fakultetas. Lietuvių kalbos ir literatūros didaktikos katedra. Elektroninis leidinys. – Vilnius : Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2015. – 35 p.

eISBN 978-609-471-038-4

Metodinėje priemonėje „Mitinio pasaulėvaizdžio ženklai Leonardo Gutausko sakmėse vaikams“ bandoma apibrėžti liaudies sakmės ir literatūrinės sakmės ribas, įvardijami žanriniai panašumai ir skirtumai. Aptariami Leonardo Gutausko sakmių poetikos bruožai, ryškesni mitiniai ženklai, simbolika, atkreipiamas dėmesys į skaitytojų suvokimo galimybes, literatūrinių sakmių sklaidą mokykliniuose vadovėliuose. Teigiama, kad sakmiški bruožai yra ryškesni, todėl L. Gutausko tekstai yra artimesni literatūrinės sakmės, o ne literatūrinės pasakos žanrui. Šis leidinys skiriamas lituanistikos specialybės studentams, taip pat visiems, kurie domisi vaikų literatūra ir tautosaka.

Redagavo *autorė*
Maketavo *Donaldas Petrauskas*

SL 605. Užsak. Nr. 016-002
Išleido Lietuvos edukologijos universiteto leidykla
T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius
Tel. +370 5 233 3593, el. p. leidykla@leu.lt